

Dünyada Dönüşüm İhtiyacı: Küresel ve Sosyal Politikalar Aranıyor

(1.Ulusal Sosyal Politika Kongresi, DİSK, Ankara, 2004)

Enaz 20-25 yıldır emek açısından da sosyal politika açısından da dünyada ve Türkiye’de değişen çok şey olduğunu biliyoruz; bu durumun gerek araştırmalar gerek toplantılarda dile getirildiğini ve oldukça net bir durum saptaması yapıldığını da söyleyebiliriz. Öneriler ve politika değişiklikleri konusunda henüz ortada çok somut bir şey yoksa da arayışların sürdüğü bir gerçek. Dolayısıyla, 20 yılı aşkın bir süredir gündemde olan bu sorunlar karşısında artık nerede olduğumuzu öğrendiğimizi sanıyorum; mesele buradan çıkarak nereye varmak istediğimiz konusunda düğümleniyor. Kuşkusuz oldukça kaotik bir dünyada yaşıyoruz, sorunlar toplumsal olduğu kadar küresel ve karmaşık, etkilediği kitleler de çok ve çeşitli, dolayısıyla çözümler de hiç kolay değil. Yine de, 1980 sonrası artan ve çok zaman küreselleşmeye bağlanan bu sorunlar karşısında yeni yol arayışları kaçınılmaz; öte yandan yeni yol arayışlarının da pratik olmaktan önce ideolojik ve düşünsel açıdan ortaya çıkan boşlukları doldurması önem taşıyor.

Sosyal politikanın sorunları ve geleceğinin konuşulmasının istendiği bu toplantıda, kanımca, sorunlara bir de bu yönden bakmak ve bugün oldukça yara almış ve zayıflamış görünen ideolojik alt yapının tartışmak oldukça anlamlı görünüyor. Nedenleri çeşitli: *İlk olarak*, sosyal politikanın başlangıcı ve amaçları itibarıyla sınıfsal bir içerik taşıdığı ve sosyal politikalarından söz edilen her yerde bu politikalarla emeğin siyasal bilinci ve örgütsel gücü arasındaki ilişkilerden söz edilmesi gerektiği açıktır. Geçmişte, sınıf hareketinin ve sınıf mücadelelerinin yükselmesinde de böyle bir düşünsel/ideolojik/ alt yapı büyük rol oynamıştır; işçi sınıfının reformist bir politikayla siyasal kazanımları elde etmesi ve sosyal devlet gibi bazı politika değişikliklerine gidilmesinde de ideolojik çerçevede birleşerek siyasal/toplumsal bir güce dönüşmesinin etkisi tartışılmaz. Bugün de, egemen ideolojiye karşı güçlü bir alternatif sunulmadıkça ve bu zeminde kitlelerin desteği sağlanmadıkça, ne sermaye karşısında geniş anlamda emeğin, ne de ulusal veya küresel düzeyde etkin bir sosyal politikanın varlığı güvence altına alınabilir. *İkinci olarak*, bugün de kapitalizmin küresel egemenliği altında yaşananlar karşısında yine solda, yine emekten, yine insandan yana bir ideoloji arandığını söyleyebiliriz; ancak bunun geçmişte kitleleri bir araya getiren söylem ve iddiaların ötesinde bugüne ilişkin istem ve ihtiyaçlara da cevap vermesi gerekiyor. Örneğin 1968 olaylarından buyana gündeme gelen, Doğu Bloku’nun yıkılmasından sonra daha da güçlenen ve sol ideolojilere veya kuramlara daha eleştirel bakmayı gerektiren birçok yeni olgu var karşımızda. Öte yandan insanda, emekte, toplumda oluşmuş birçok değişiklik söz konusu. Bu nedenle geleneksel sol anlayışın, dünyaya eleştirel bakması gibi, kendi varsayımlarına karşı da daha eleştirel bir bakışı benimsemesi ve hedefleri açısından da, kullanılan söylem ve stratejiler açısından da ciddi bir yenilenmeye gitmesi gerektiğini söyleyen yaklaşımlar dilde getirilmektedir. *Üçüncü olarak da*, genel olarak bugünkü sistemden mağdur olan çeşitli kesimleri kapsayacak bir ideolojinin katı ve bütünlükçü olmaktan çok esnek olması gerektiği gibi, günümüzün ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde ideolojiler arası bir sentezi veya “melez bir yapıyı” içermesi gerektiği kuşkusuzdur. Bu anlamda “dünya görüşü” anlamında bir ideolojiden söz etmek daha doğru olabilir.

Dolayısıyla bu bildiri, en başta, birçok anlamda bugünkü dünya düzeninden farklı bir dünyaya geçme arayışlarının izini sürmeye çalışmakta, fakat daha çok bunun bir düşünsel alt-yapı, ya da bir dünya görüşüne olan ihtiyacı üzerinde durmaktadır. Bu nedenle de, ilk önce, bugünkü dünya sistemini eleştirel bir bakışla ele almakta ve bugünkü küreselleşme sürecini irdelemeye çalışmaktadır. Daha sonra da, bu dünyanın dönüştürülmesinden söz eden görüşler ile dönüşüm yanlılarının dayandığı temel kavramlar ve bunların yeterli ve yetersiz yanları üzerinde bazı tartışmalar yapmaktadır. Son olarak da, dünyayı dönüştürmek açısından solun kendisinde de dönüşüm yapma ihtiyacını dile getirmekte ve bunu doğuran bazı nedenler ile bu kavramsal düzeyde ortaya çıkan bazı tartışmalara yer vermektedir. Buradan da daha sentezci veya melez bir dünya görüşüne ulaşmanın yolları üzerinde düşünmeye çalışmaktadır. Hayli geniş bir alanı kapsayan bu konularda çok zaman genel kalındığı ve tartışılması gereken daha birçok konu olduğunun da farkındadır.

1-Sosyo-Ekonomik Sorunlar Günümüzün Kaotik Dünyasından Ayrı Düşünülebilir mi?

Günümüz dünyasının, tüm artan fırsatlar söylemine karşın, artan sosyo-ekonomik sorunlar kadar toplumsal ve küresel düzeyde artan tehditler ve tehlikelerle tanımlandığını biliyoruz. Tüm bu tehlikeler yalnızca uygarlık çatışması veya siyasal/kültürel nedenlere de bağlı değil; bunlar, aynı zamanda sosyo-ekonomik dengesizliklerin birer sonucu; en azından bu eşitsizliklerle beslenip büyüdükleri bir gerçek. Bir zamanlar tarihsel materyalizmin yalnızca ekonomik yapı veya üretim ilişkileri üzerinde durması gibi, bugün de benzer biçimde kültürel öğelerin epeyce abartıldığı bir dünyada yaşıyoruz. Bu nedenle de, çok zaman, siyasal ve etnik çatışmaların gerisinde önemli bir rol oynayan dengesiz güç ilişkileri ve sosyo-ekonomik eşitsizlikler unutulmaktadır.

Aslında uluslararası ilişkiler sistemi dünyadaki ekonomik sistemden ayrı değil ve bir bütün olarak bu sistem birçok yönüyle eşitsizlik yarattığı gibi, gelecek açısından da birçok belirsizlik ve umutsuzluğa yol açmaktadır. Örneğin, bir yandan küreselleşmeden söz ediyoruz, öte yandan kutuplaşan bir dünya, çözülme içine giren toplumlar ve bu toplumlardaki milliyetçi, dinci, ırkçı uçların da arttığını görüyoruz. Bir yandan piyasa ekonomisinin başarısıyla ididalarımızı tarihin bittiğini ilân etmeye kadar vardırıırken, öte yandan dünyanın her yerinde küçük büyük sürüp giden birçok savaşla çevrili olduğumuzu, daha önce hiç görmediğimiz bir terör tehditi altında yaşadığımızı ve Irak Savaşı'nın da gösterdiği tek merkezli dünyanın pek de güvenilir bir yeryüzü anlamına gelmediğini anlıyoruz. Bir yandan dünyanın bir bölümünde tüketimin boyutları israfa ulaşır ve gen- teknoloji ile hastalıkların, bio-teknoloji ile açlığın önünün alınacağı yolunda iddialar konuşulurken, öte yandan dünyada halâ milyonların açlıktan öldüğünü, tedavi edilebilir hastalıklardan ölen çocuk sayısının hergün 35 bini bulduğunu biliyoruz. Bir yandan demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlar söylemlerin baş köşesine kurulur ve gelecek için umutlarımızı yeşertirken, öte yandan yalanlar, yolsuzluklar, pislikler ile kirlenmiş siyaset demokrasiye, büyüyerek sürüp giden küresel ve toplumsal eşitsizlikler ve haksızlıklar hukuka inancımızı yıkıp yok etmekte. Dolayısıyla fırsatları kadar çaresizlikleri de artan dünyamızda çelişkiler, karmaşa ve umutsuzluk da büyümekte.

Ancak söz konusu ekonomik sistemin, söylem düzeyinde insan ve toplum adına en yararlı sonuçları üreten nesnel bir mekanizma olarak, hâтта başka hiçbir mekanizmaya ihtiyaç bırakmayan sihirli bir araç olarak sunulduğu da bir gerçek. Tüm dünya, bu “ideolojiler-dışı” mekanizma aracılığıyla özgürleşmeye çağrılmakta, gerçekte ise, yalnız ekonomik değil, ideolojik bir kuşatma altına da girmiş olmaktadır. Bu nedenle de günümüzün sorunlarını

irdelerken, yaratılan bu anlam dünyasını, bunun arkasındaki ideolojik yapılanmayı irdelemek önemli görünmekte.

-Günümüzün Anlam Dünyası ve Yaşanan İkilemler

Günümüzün anlam dünyasını belirleyen ideolojinin, büyük ölçüde, liberal düşünce olduğunu, ekonomik ve siyasal liberalizmin bugünün geçerli değerlerini yaratan en temel düşünce sistematiği olduklarını biliyoruz. Özellikle ekonomik liberalizm, 80 sonrası ticaretin serbestleşmesi ve sermayenin küresel düzeyde bir akışkanlık kazanmasıyla dünya ekonomik sistemi açısından egemenliğini ilân etmiş bulunmaktadır. Söylemlere bakarsak, küreselleşen bir piyasa ekonomisi karşısındayız, küreselleşme ile bireyler için de toplumlar için de fırsatlar yaratılmakta ve herkes için daha özgür bir dünya kurulmanın yolu açılmaktadır. Batı'nın gelişmiş kapitalizminin arkasında durduğu, ekonomik olduğu kültürel araçlarla da pekiştirdiği bu anlam dünyası dışında kalmak ise hiç kimse için kolay değil. Geçmişte ve ulusal düzeyde kapitalizmi dizginleyen politikalarından söz etmek ise, bugün hiç öyle kolay görünmemekte. Bir yandan her yerde sermayenin öncelikleri ve dayatmaları var ve bu dayatmalar karşısında yine her yerde emeğin hem koşulları hem de gücü zayıflamakta, ayrıca sermayenin hareketliliğine bağlı olarak dünyadaki emek arasında rekâbet hızlandığı gibi aynı toplum içindeki farklı emek grupları arasında da dayanışma eğilimi azalmaktadır. Öte yandan küreselleşen piyasa karşısında kendisinden medet umulan ulusal devlet ve ulusal politikalar, hem birçok ülkede ekonomik yağmanın aracı olmuş durumda, hem de birçok ülkede özgürlük değil baskıyı hatırlatmakta ve artık bu devletin sosyal politikalar gibi toplumsal ihtiyaçlara cevap verecek politikaları uygulama şansı pek kalmamış.

Kısacası, bireye ve özgürlüğe dayalı görünen bu anlam dünyasına karşın, gerçekler hiç de öyle görünmemekte. Bu düşünce yapısı bir yandan özgürlük gibi, demokrasi gibi, insan hakları, refah gibi olumlu söylem ve iddialarla ortaya çıkmakta, öte yandan bu iddialarla yaşanan gerçeklikler çok farklılaşabilmektedir. Günümüzde, birçok toplumda ve küresel düzeyde *bütünleşme karşısında bölünme, güç karşısında zayıflık, özgürlük karşısında bağımlılık, serbestlik karşısında dayatma, demokrasi karşısında zorbalık, refah karşısında yoksulluk, gelişme karşısında yoksunluk* gibi bir dolu ikilemler yaşamaktayız. Bugün küresel sermaye hareketinden, küresel bir piyasadan ve artan serbestlikten söz edebiliriz, fakat bunun bir taraf için serbestlik öteki taraf için bağımlılık ve dayatma biçiminde geliştiğini yadsımak pek mümkün değil. Sermaye beklentisi içindeki ülkeler, iş beklentisi içindeki kitleler için, serbestlik değil, ancak giderek ağırlaşan koşulların dayatmalarından başka neden söz edilebilir? Öte yandan bugün, ulusal sınırları aşarak serbestleştiği söylenen piyasaların ne kadar serbest, ne kadar tekelci bir yapı gösterdikleri de bilinmekte. Dolayısıyla, gerek kavramsal gerek yaşamsal düzeyde liberalizmin iddialarıyla yaşadığımız gerçeklikler arasındaki büyük kopukluklar olduğu bir gerçek. Gerçi, çok zaman, söylemle gerçek arasındaki bu uçurumlar toplumların veya bireylerin yetersizliğine bağlanmaktadır; ancak ideoloji olarak liberalizmin kendisinden de kuşku duyulması için yeterince neden var. Özellikle ekonomik liberalizmin iddialarının, geçmişte de bugün de, bazıları için gerçekleşmesi için, bazılarının tam tersini yaşaması gerektiği de iyice anlaşılmiş durumda.

Liberal söylemin serbestlik iddiası gibi, özgürlük iddiası da birçok yanılgı ve karmaşaya neden olmaktadır. Hem, özgürlük piyasa gibi sınırlı bir alana indirgenerek özgürlüğün içeriği boşaltılmakta, hem de bu anlamıyla özgürlüğün varolması için, az sayıda insanın özgürlüğü uğruna yığınların özgürlüklerinin daha da sınırlandırılması gerekmektedir. Örneğin tek merkezli duruma gelen ve küresel imparatorluklardan söz edilen dünyamızda, ekonomik bloklar, uluslararası kuruluşlar, küresel şirketler ortaya çıkmakta ve güçlenmekte, karar-alma süreçleri

daha yukarılara doğru kaymakta ve bireyin ulus-devlet ve demokratik anlayış içinde sahip olduğu görece güç pozisyonu büyük ölçüde zayıflamaktadır. Böyle bir dünyada, bireyi aslında “özne” yapan ve özgürleştiren siyasal/demokratik mekanizmalar gerilemekte veya gözden düşmekte, kitlelerin büyük ölçüde ideolojilerden ve siyasetten uzaklaştığı görülmekte ve birey için tek varoluş veya kurtuluş yolunun yalnızca piyasadan geçtiği anlaşılmaktadır.

Buna bir ölçüde de olsa çözüm getirecek olan ve hem bireyi sosyo-ekonomik bir varlık olarak ele alan, hem de toplumsal dayanışmayı önemseyen sosyo-ekonomik hak ve özgürlükler ise, bugünün özgürlük anlayışında bir ayak bağı olma dışında bir anlam taşımamaktadır. Bazı liberal düşünürler, sosyo-ekonomik koşullar açısından bir hak anlayışını bile kabul etmemekte, birçokları ise sosyo-ekonomik eşitsizliklerin ortadan kalkmasını yalnızca ekonomik iyileşmelerden beklemektedir. Sonuç olarak, bugünkü küreselleşme süreci içinde öz anlamıyla liberalizmin değil, fakat yalnızca ekonomik liberalizmin öngördüğü birey ve özgürlük tanımlaması kabul edilmekte ve bu anlayış küreselleşerek güç kazanmaktadır; yarattığı dünya düzeniyle de kendi ideolojisini beslemekte ve büyütmektedir. Bu ideolojik çerçeve içinde sosyalleşmiş bireyler ve toplumlar yaratılmakta, böylece bireyselliği veya bireyciliği üzerine kapanmış, siyasetten uzaklaşmış, bağlarından veya inançlarından kopmuş, sorunlar karşısında boş vermiş veya farklılıkları içinde tekilleşmiş bireyleri ve toplumsal bağları büyük ölçüde çözülmüş toplumlar karşımıza çıkmaktadır

Demokrasi ve genel olarak insan hakları konusu ise, zaten, yanlış ve çelişkilerle dolu bir alan. Bir yanda Batı dünyası'nın bu konudaki görünür duyarlılığı ile gerçekteki kayıtsızlığının yarattığı çelişkiler var. Görünüşte demokrasi ve insan hakları konusundaki gelişmeler şimdi tüm dünya için istenmekte, öte yandan bunları var etmenin koşulları her yerde daha da zorlaşmaktadır. Örneğin, gelişmiş ülkelerdeki deneyimlerin gösterdiği gibi, toplumsal dinamikler gelişmeden demokrasinin kurumlaşması pek mümkün olmadığı gibi, demokratik siyasetin gelir dağılımını iyileştirici etkisi olmadan da demokrasiye olan inanç pekişmemektedir. Batı'da kapitalizm ile demokrasi, emek ile sermaye, temel hak ve özgürlüklerle sosyo-ekonomik hak ve özgürlükler arasında, az ya da çok, uzlaşma yaratılmadan demokrasinin gelişmediği çok zaman unutulmaktadır. Bu koşullar gelişmekte olan ülkelerde yoktur, ancak bugünkü dünya düzeni ve ekonomik liberalizm anlayışı içinde yaratılmaları da, örneğin sermaye karşısında öteki toplumsal kesimlerin güçlenmesi de giderek zorlaşmaktadır.

-Egemen Devletler Gücsüz Kitleler

Bu tek merkezli ve tek sistemli dünyaya siyasal anlamdaki uluslararası ilişkiler açısından bakarsak, büyük ölçüde, merkez-çevre arasındaki dengesiz güç ilişkilerinin biçimlendirdiği bir siyasal yapı ile karşılaşırız. Ülkeler, toplumlar ve bölgeler arasında 500 yıl önce başlayan dengesizlik, hem yalnız ekonomik farklılık olarak anlaşılamayacak bir nitelik ve yoğunlukta yaşanmakta, hem de dünyanın ekonomik olarak yakınlaşmasıyla birlikte azalmayıp artmaktadır. Örneğin geçmişteki sömürgecilik ve siyasal-askeri bir üstünlük biçiminde olmasa da, bugün de dünyadaki işbölümü ve gelir aktarımı açısından geçmişteki ilişkiler büyük ölçüde sürüp gitmektedir. Dolayısıyla yaşadığımız dünya kaybedenleri, kaybetmeye mahkûm olanları ve dışlanmışlarıyla giderek genişleyen bir mağdurlar kitlesi yarattığı gibi, mağdurların egemen güçler karşısındaki bağımlı konumu da geçmişe göre pek az değişmiş görünmektedir. Bu dengesiz güç ilişkileri içinde de, çağımızın tüm hak/hukuk iddialarına karşın, mağdur ülkelerin ve insanların durumu 18. yüzyıldaki “yoksullara yardım anlayışından” pek de farklı olmayan bir anlayışla ele alındığı da söylenebilir.

Öte yandan tüm demokrasi iddiaları ve halkın egemenliği tezlerine karşın, uluslararası ilişkilerin ve dolayısıyla dünyanın biçimlenmesinde, aralarında eşitsiz ilişkiler olsa bile, genel olarak devletlerin egemen olduğu bir gerçek. Dünyanın sorunlarını, eşitsizliklerini insanlar yaşıyor, savaşların, yoksulluğun acısını onlar çekiyor ve dünyanın nereye doğru gittiği konusu da öncelikle onları ilgilendiriyor; fakat, tüm demokrasi hayranlığımıza karşın, bugün için bu konularda insanların kararları etkileme gücü ya hiç yok, ya bazı gelişmiş ülkelerde olduğu gibi oldukça sınırlı. Karar gücü devletlerin, politikacıların ve bunların arkasındaki bazı güçlerin elinde. Afganistan ve Irak'ta yaşananların buradaki insanlarla ne ilgisi var diye sormamak mümkün mü? Bununda ötesinde, mağdurların yaşadığı ve sorunların bol olduğu dünyada insanların, halkların, toplumların bırakınız uluslararası ilişkileri veya dış dünyayı etkilemeyi, ulusal sınırlar içinde bile etkileme güçleri sınırlı olmakta ve ekonomik dayatmalar karşısında daha da daralmaktadır.

Bugünkü dünya düzeninin biçimlenmesinde ulus devletler dışında uluslararası kuruluşların da önem kazandığından söz edilebilir; ancak bir yandan, bu kuruluşlarda da karar gücü büyük ölçüde egemen devletlerin elinde, öte yandan halkları, toplumları temsil eden organlara henüz bu dünyada yer yok. Belki bazı konularda uluslararası bir duyarlılığın güçlendiğinden ve küresel bir hareket yaratıldığından söz etmek mümkün; ancak bunları bugünden çok gelecekte küresel-sivil toplumun güçlenmesini sağlayacak ilk adımlar olarak değerlendirebiliriz. Kısacası uluslararası ilişkiler açısından en güçlü aktörün hâlâ devlet olduğunu söylemek yanlış olmaz; bazı yazarların dile getirdiği gibi, bugün için insanlar, “uluslararası hukukun hedefleri olmakta, fakat henüz özneleri değil;¹ ulusal düzeyde kendinden söz edilen halk egemenliği uluslararası düzeyde hiç geçerli değil. Zaten, henüz birçok ülkede ulusal düzeyde bile sivil toplumun güçlenmesinden ve toplum hizmetinde bir devlet anlayışının hayata geçmesinden söz etmek mümkün değilken, küresel düzeyde halkları ve toplumları, küresel-toplumu ve bu yoldaki demokratik prosedürleri öne alan universalist bir yaklaşımın, bir başka deyişle gerçek bir küreselleşmenin güç kazanması için daha epeyce beklenmesi gerektiği çok açık.

Dolayısıyla bugünkü sistemin mağdurları açısından en önemli soruların ilki “bugünkünden farklı bir dünya olabilir mi”, ikincisi de böyle bir dünyanın yaratılmasında “ulus devletlere ne kadar güvenilebileceği” sorularıdır. Bu sorulara çok kabaca da olsa bir yanıt vermek gerekirse, farklı bir dünya projesi için, her şeyden önce, bugünkü egemen ekonomik düzeni ele almak kaçınılmaz görünüyor; böyle bir projenin güç kazanması açısından ise ulus devletlerden çok toplumların ve toplumlararası ilişkilerin güç kazanması önem taşıyor. Örneğin içinde yaşadığımız küreselleşme süreci ekonomik anlamda ulusal sınırları ortadan kaldırırsa da, bu yakınlaşmanın uluslararası ilişkilerdeki dengesiz ilişkileri değiştirme gücü de iddiası da bulunmamaktadır. Tam aksine sermayeye ihtiyaç duyan ve borç derdine düşmüş ülkelerde sınırların ortadan kalkması, bu ülkeleri büyük ölçüde ulusal bir kurum olmaktan çıkarmakta ve uluslar arası düzenin bir ajanı konumuna getirmektedir. Bugünkü dünya düzeni içinde ve devletler arasındaki güç ilişkileri değişmeden ulus devletlerin dünya sistemini dönüştürücü güç olmaları bu nedenle çok zor; yine de arkalarındaki toplumun böyle bir dönüşüm için bir baskı unsuru olması durumunda ve kendi aralarında bölgesel işbirlikleri kurabildikleri ölçüde az ya da çok böyle bir rol oynamaları da mümkün olabilir. Görünüyor ki, asıl mesele toplumsal düzeyde ve uluslararası sistemde bireylerin ve toplumların karar-gücünü arttıracak gelişmeler. Bunun için, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal gelişmeler çok önemli, onların güçlenmesi ölçüsünde hem toplumsal hem küresel-sivil toplum güçlenecek ve bunların kendi aralarında gerçekleştireceği ağlar, örgütler, kurumlar ve

¹ Bruno Simma ve Andreas L. Paulus, “The International Community: Facing the Challenge of Globalization”, [http:// www.ejil.org/journal/vol9/no2/art2.html](http://www.ejil.org/journal/vol9/no2/art2.html).

mekanizmalarla hem siyasal hem de ekonomik dönüşümün yolu bulunacaktır. Bu nedenle her düzeyde ve her yerde demokratikleşmenin derinleşmesi ve zenginleşmesinden söz etmek hiç boşuna değildir ve küresel-toplumsal muhalefetin güç kazanması, zaman alacak gibi görünse de, küresel bir dönüşümün gerçekleşmesi açısından tek geçerli yol olarak görünmektedir.

Zaten bu tür bir gelişmenin ipuçları bugünden görülmektedir. Bugün, yaşadığımız sorun ve tıkanıklıklar karşısında “karşı-küreselleşme hareketi” diyebileceğimiz güçler karşındayız. Bu karşıt güçlerin bir bölümü, uluslararası terörün gelişmesi, köktenci akımların yaygınlık kazanması gibi günümüz dünyasına daha kaotik bir görünüm kazandıran, ancak onu kendini sorgulamaya zorlayan hareketler, öteki bölümü de, kendilerini küreselleşme karşıtlığı içinde ilân etseler de, gerçekte bugünkü ekonomik düzene karşı olan ve onu dönüştürme çabası içinde yer alan arayışlardır. Öte yandan yeryüzünde artarak sürüp giden haksızlıklar ve dengesizlikler, bunun yol açtığı öfkeler ve tepkiler başta BM olmak üzere birçok uluslararası kuruluşu da ilgilendirmekte ve sisteme ilişkin eleştiriler ve yeni arayışlar sistemin kendi içinden de çıkmaktadır. Biliyoruz ki, uluslararası ilişkilerde hukukun gücü ve üstünlüğünü hayata geçirme arayışları çok yenidir, ancak 2. Dünya Savaşı sonrasında dayanmaktadır. O günden bugüne de durmadan aksayarak sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bugün de BM, “uluslararası toplum” kavramını kullanmaya ve böyle bir duyarlılık yaratmaya özen gösterse de, yaşanan gelişmelerin de gösterdiği gibi, gerek oluşumu gerek yetkileri itibarıyla bu duyarlılıkların hayata geçmesi veya güvenceye kavuşması konusunda yeterli bir işlev görememektedir. Ancak yeryüzünün parçalanmışlığını giderecek çok daha farklı kuruluşlara, sözleşmelere ve yaptırımlara ihtiyaç olduğu da her geçen gün daha fazla hissedilmektedir.

Buraya kadar özetlenen bazı gelişmelerin de işaret ettiği gibi, ister toplumsal ister küresel düzeyde olsun, günümüz dünyasını tanımlamakta en çok kullanılan kavramın küreselleşme olduğu bir gerçek. Küreselleşmenin ne olduğu konusunda hayli farklı yorumlar yapılsa da, hangi konu tartışılırsa tartışılın bir ucunun küreselleşmeye bağlandığı yadsınamaz. Bu nedenle bugünkü dünya sistemini anlamak için de, eleştirmek veya değiştirmek için de içinde bulunulan küreselleşme evresini irdelemek gerekiyor.

2- Küreselleşen Ve Bağımsızlaşan Ekonomi

Küreselleşmenin gerçekte çok eski çağlara kadar giden bir süreç olduğunu, ancak bu sürecin teknoloji kadar kapitalizmin de itkisiyle bu boyutlara vardığını düşünmek mümkün. Bugün kısaca iletişim devrimi, mikro-elektronik devrim gibi adlar takılan, üretim yapısı ve ilişkilerinde çok temel değişikliklere yol açan teknolojik bir değişim yaşadığımız ve bu değişimin, teknolojik açıdan olduğu gibi kültürel açıdan da kaçınılmaz bir biçimde birbirine yakınlaşan bir dünya yarattığını yadsıyamayız; ancak teknolojik gelişmelerin kapitalizmin tercihlerini yansıttığını da, bugünkü küreselleşmenin kapitalizmin büyüme sınırlarını ve hareket alanını küresel bir dünyaya doğru genişletmek ihtiyacından doğduğunu da kabul etmek gerekir. Bu nedenle kapitalist ekonominin öncülüğünde gerçekleşen ve teknolojik gelişmelerden hız alan bir küreselleşme gerçeği karşındayız demek doğru olur. Bu süreç kaçınılmaz biçimde ekonomik, kültürel, siyasal ve hukuki anlamda bireysel ve toplumsal etkileşimi artırıyor; ancak bu etkileşim olumlu veya olumsuz biçimde olabileceği gibi, yakınlaşma veya uzaklaşma biçiminde çift yönlü olabiliyor. Sürecin de, etkilerinin de karmaşık olduğu çok açık.

-Küreselleşme ve Yarattığı Hayal Kırıklıkları

Yaşadığımız bu sürece ilişkin değişik yorumlar olduğunu da biliyoruz. Bugünkü süreci, teknolojik gelişmelere bağlı yansız bir süreç olarak görenler de var, piyasa ekonomisinin veya kapitalizmin büyüme sorunlarına bağlayanlar da. Küreselleşmenin sonuçları konusunda da yorumlar farklı. Yarattığı fırsatlardan söz edenler de var, getirdiği olumsuzluklardan da. Ulus devleti ve politikalarını zaafa uğrattığını iddia edenler de var, ulus devletlerin egemenliklerinin artarak sürdüğünü söyleyenler de. Küreselleşmeye olan tepkiler de değişmekte; bu konuda yaşanan riskler karşısındaki sorumluluğunun sosyal olmaktan çıkıp bireyselleşmesi gerektiğini söyleyen *neo-liberal yaklaşımlar*, dış ticarete korumacı politikalara dönmek isteyen *anti-küreselleşmeciler*, birçok konuda olduğu gibi sosyal standartlar açısından da farklılaşmış bir dünya görüşünü benimseyen *liberal-pluralistler*, *marjinelleşmeden medet umanlar* ve küreselleşmeyi küresel ve ulusal düzeyde *siyasal/sosyal reformlarla dönüştürmek* isteyenler gibi birçok farklı tepki ortaya çıkmaktadır.²

Aslında bugünkü küreselleşme süreci içinde yaşanan ikilemleri ve artan sosyal sorunları görmezlikten gelmek öyle kolay değil; ancak bunlara ilişkin yaklaşımların benimsenen dünya görüşüne göre epeyce farklılaştığı da bir gerçek. Kuşkusuz dünya, 1980 önceleri de gelişmiş ve gelişmemiş dünya olarak ikiye ayrılmıştı; birçok bölgesel ve toplumsal dengesizlik söz konusuydu, birçok ülkede işsizlik, yoksulluk gibi sorunlar da, haksızlık ve baskılar da yaşıyordu. Ancak bunların da, Batı'nın, daha 500 yıl önce Doğu'dan ayrılırken benimsediği sermaye birikim süreciyle ilgisi var ve bugünkü küreselleşmenin güçler dengesini daha da bozduğu, ülkeler arasındaki ayrımları daha da büyüttüğü, sosyo-ekonomik sorunları daha da arttırdığını da söylemek gerek. Dolayısıyla küreselleşme mağdurları için, bir kavram olarak küreselleşmeyi mahkûm etmek yerine, bugün küreselleşmenin öncülüğünü yapan küresel kapitalizmin irdelenmesi ve ilişkilerin bu yönde kurulması daha anlamlı görünmekte.

Gerçekten, dünyamızın artan eşitsizlikleri konusunda o kadar çok veri ortaya konmakta ve 1980 sonrası serbestleşme dönemi sonrasında bu ikilemlerin çok daha hızlı arttığını gösteren o kadar çok bulgu ortaya çıkmakta ki, günümüzde en küreselleşme yanlılarının bile bazı sorunlardan söz ettiğini ve bu konulara eğilme ihtiyacı duyduğunu görüyoruz. Birleşmiş Milletler 'den (BM) Dünya Bankası'na (DB), hatta Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) kadar birçok kuruluş küreselleşmenin sorunlarına eğilmekte ve bazı yeni düzenlemelere olan ihtiyaçtan söz etmektedir. Örneğin Dünya Bankası Başkan Yardımcılığını yapmış Stiglitz, genel olarak küreselleşmenin yönetimini yanlış bulmakta ve IMF başta olmak üzere uluslararası ekonomik kuruluşların oyunun kurallarını, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerin değil, daha gelişmiş sanayi ülkelerinin (ve bu ülkelerdeki özel çıkar sahiplerinin) çıkarlarına hizmet edecek şekilde koymalarından yakınmaktadır.³ 1999-2002 yıllarında Dünya Ticaret Örgütü Başkanlığı yapmış bulunan Mike Moore, bir yandan demokrasi ve özgürlüğün, anlaşmalar değil, küreselleşmeyle artacağına inandığını belirtirken, öte yandan sorunların çözümüne yardımcı olması açısından, uluslararası kuruluşlarda şeffaflığın artırılmasından, daha demokratik bir küresel yönetimin sağlanması gereğinden söz etmektedir.⁴ Dolayısıyla, farklı duyarlılıklarla da olsa, yalnız karşıtlarınca değil yandaşlarınca da sorunları ve yetersizlikleri gündeme gelen ve değiştirilmesi gereğinden söz edilen bir süreç karşısındayız.

Bu nedenle küreselleşmenin sorunları ve sonuçları konusunda çok fazla söze gerek yok diye düşünüyorum. Biliyorum ki, artan açlık, yoksulluk, yoksunluk, işsizlik gibi sosyo-ekonomik

² Bob Deacon, *Socially responsible globalization: a challenge for the European Union*, Finnish Ministry of Social Affairs and Health, 1999; <http://www.vn.fi/stm/english/tao/publicat/deacon/contents.htm>

³ Joseph E. Stiglitz, *Küreselleşme-Büyük Hayal Kırıklığı*, Plan B, İstanbul, 2002; 241.

⁴ Mike Moore, *Sınırların Olmadığı Bir Dünya*, CSA Yayın Ajansı, İstanbul, 2003; 234 vd.

sorunlar veya ülkeler içinde, ülkeler arasında ve bölgesel/küresel düzeyde artan farklılıklar kadar, gelişmekte olan ülkelerin siyasal ve ekonomik tıkanıklıkları, bu ülkelerde yaşayan toplumların demokrasi, hukuk ve siyasal açıdan korunmalarının giderek zorlaşması konusunda birçok şey zaten ortaya konmuş durumda. Örneğin Dünya Bankası bile, artan dünya ticaretine karşın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler arasında varolan eşitsizliğin kapanmak şöyle dursun durmadan arttığını ve en fakir ile en zengin ülkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından varolan farkın, 1970'lerde 30 kat olan iken 1990'larda 70 katın üstüne çıktığını söylerken,⁵ BM, insanların en zengin ve en yoksul yüzde 20'si arasında bu oranın 140:1 olduğunu açıklamaktadır.⁶ Küreselleşmeye uyum sağlamaya ve ekonomilerini dışa açmaya çalışan ülkelerde, tüm artan sosyo-ekonomik sorunlara karşın, büyüme ve istikrarın da garanti olmadığı, hatta ekonomik krizlerin daha da arttığı, örneğin 1980'den buyana Türkiye'de dahil olmak üzere 100'den fazla gelişmekte olan ülkede ciddi bankacılık krizi yaşandığı ve batık kredilerin toplumun sırtına bindiği de bilinmektedir. Bunun gibi dünyada günde bir dolar veya onun da altında bir gelire yaşayan ve mutlak yoksul sayılan insan sayısının 1987'de 1.2 milyar iken, günümüzde bu sayının 1.5 milyara yükseldiği, 2015 yılında 2 milyara yaklaşmasının beklendiği, iki dolarlık bir gelire yaşayanların sayısının ise 2.5 milyarı bulduğu ise, hemen her çalışmada tekrarlanmakta. Yine hemen her ülkede artan verimliliğe karşın ücretlerde gerileme yaşandığı, enformel sektörün büyüdüğü, kuralsızlaşmanın arttığı, örgütlenmenin zorlandığı, istihdamdaki esneklik arayışlarının yalnız filen uygulanmaya konmakla kalmayıp, ülkemizde İş Yasası'nda yapılan değişiklik gibi, yasal düzenlemelerle koruma altına alındığı birçok çalışmanın, araştırmanın ana konusu olmuş durumunda.

Kısacası, yaşanan küresel, toplumsal sorunlarla ilgili olarak elimizde yeterince bilgi bulunmakta, bu nedenle asıl mesele, bu bilgilere ne anlam verdiğimizle ilgili. Yaşanan tüm bu eşitsizlikleri ve artan sorunları neyle ilişkilendiriyoruz? Eğer bunu, bireylerin kaderi, ülkelerin veya toplumların beceriksizliklerine bağlayamıyorsak ne diyeceğiz? Bu sorunları piyasanın ve ticaretin serbestleşmesinden ötede kapitalizmin küreselleşmesiyle ilişkilendiriyorsak, bu sistemin dönüştürülmesini mi, yıkılmasını mı konuşmak gerekiyor? Bu noktada, özellikle emek açısından, ortak bir söyleme ve ideolojik bir çerçeveye ulaşmanın ne kadar önemli olduğu ortada. Bu tür sorular daha da arttırılabilir, yanıtlarının kolay olmadığı da ortada; ancak bu sorunları yaşayanlar ve dert edinenler için, bir karşı duruşun kendi söylemi ve ideolojisini bulmasını da gerekli kılıyor. Zaten, zorluk da, kitleler için umut ve coşku yaratacak yeni bir anlam dünyasının yaratılmasının güçlüğünde yatıyor.

Gerçekten bugün, en başta emek olmak üzere, farklı bir dünya isteyenler için karşıt güçler ve politikalar oluşturmak gerçekten zor; ancak daha da zor olan, mağdur durumdaki tüm kesimlerin, küreselleşen kapitalizmin ve egemen ideolojinin karşısında yeni ve farklı bir dünya görüşünü neye dayanarak, neyi öne çıkararak kurabilecekleridir. Bu durum yalnız egemen ideolojinin gücüyle de ilgili değil; çünkü küresel kapitalizm eleştirilerinin yapıldığı birçok yerde, doğru ve yerinde eleştiriler yapılmakla birlikte, ya bir durum saptamasından öteye gidilememekte, ya da bugünün değişen koşullarına yanıt veremeyen bazı genel iddialar dile getirilmektedir. Bu konudaki temel sorun da, sol ideolojilerin bugünkü tıkanıklıklarıyla ilgilidir. Dünya değişmiştir, emek değişmiştir, öncelikler ve ihtiyaçlar değişmiştir ve şimdi eski bir dili kullanarak bunlara yeni ve anlamlı yanıtlar vermek mümkün olmamaktadır. Bu tıkanıklığın sonucu ise, görüldüğünden daha vahimdir. Çünkü, bu koşullar altında emek yalnız ekonomik ve örgütsel açıdan zayıflamamakta, aynı zamanda ideolojik ve siyasal açıdan da güçsüzleşmektedir. Dolayısıyla, şimdi öncelikle, emek, sınıf, ideoloji konularında yeniden

⁵ World Bank, *World Development Report 1999/2000*, World Bank, Oxford University Press, 2000; 14.

⁶ Noam Chomsky, *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi*, Metis Yay. İstanbul, 2000; 211.

düşünmeye ihtiyaç var; böyle bir ortak temel yaratıldıktan sonra siyasal ve toplumsal mücadele veya ulusal ve küresel dayanışma sorununa çok daha net ve etkin yanıtlar verilebilir. Böyle güçlü ve kapsayıcı bir ideolojik temel olmadan, yalnızca ortak bazı sorunları sayıp dökmekle, ne toplumsal ne de küresel boyutta güçlü bir karşı-hareket yaratmak mümkün görünmüyor.

-Kuşku Çağı: İdeolojik ve Siyasal Tıkanıklıklar

Dünyanın ve insanlığın sorunları artar ve belirsizlikler büyürken, geçmişte güç kazanmış ideolojilerin bugün gözden düştüğü, izlenen politikaların artık işe yaramaz olduğu gibi bir gerçekle karşılaştığımızı biliyoruz. Sorunlarımızı ve umutsuzluklarımızı arttıran bir neden de buradan gelmektedir. Sosyalist Dünya yıkılmıştır ve iddialarından kuşku duyulmaktadır; liberal söylem tüm dünyada egemenliğini ilân etmiştir, ancak iddialarla yaşananlar arasındaki çelişkiler nedeniyle kitlelerin umutsuzluğu giderek artması gibi bir sonuç vermektedir; sosyal-demokrat görüş geri çekilmiş ve bugünkü gelişmeler ve sorunlar karşısında artık söyleyecek pek fazla söz bulamamaktadır. Öte yandan siyaset, demokrasi, insan hakları krizleri her yerde yaşanmakta ve geçmişte umut beslenen, kalkınmacı politikalarından demokratik siyasete kadar uzanan birçok politikanın bugün iflâs ettiği görülmektedir. Örneğin, hemen her yerde küresel rekabet ve bu rekabetin gerekleri toplumsal ihtiyaçların önüne geçerken, ne ekonomi ne de siyaset için ulusal çözümler işe yarar görünmektedir; böylece yere göğe konurulamayan siyasal haklar ve demokratik kurumlar ülke vatandaşlarının haklarını koruyacak birer araç olmaktan çıkarken, işe yarar başka bir söz ve çözüm de bulunmamaktadır. Bugünkü küreselleşmenin birey ve vatandaşlık, siyasal haklar ve demokrasi açısından yarattığı en büyük ikilem buradadır; küreselleşmeye yönelen en büyük eleştiri de bu ikilemden kaynaklanmaktadır. Gerçekten, bugünkü küreselleşmenin yol açtığı veya arttırdığı bazı küresel-sosyal sorunlardan söz edilebilir; ancak daha önemli olan bu sorunları çözmek için bireyin veya vatandaşın elinde bulunan araçların, en başta siyaset olmak üzere, kısıtlanması veya zaafa uğramasıdır.

Böyle bir dünyada, yalnız ideolojiler konusunda değil, daha birçok konuda kuşkuların arttığı bir gerçek. Örneğin bugün hemen her toplumda modernleşmeye ve modern toplumun kurum ve mekanizmalarına ilişkin kuşku ve hayal kırıklıklarının arttığını söylemek mümkün. Bugün, tüm dünyada ulus devletinin başarısızlıklarından, parlamenter demokrasinin en başta temsil yetersizliği olmak üzere ciddi bir kriz içine girdiğinden, genel olarak siyasetin işlev kaybından ve buna bağlı olarak tüm dünyada siyaset-karşıtı bir eğilimin güç kazandığından söz edildiğini biliyoruz.⁷ Bir bakıma “dünyanın kapitalistleşmesi” gerçeklik kazanırken, piyasa önünde sınırlar ortadan kalkarken, Batı’nın temsil hukukunun üstünlüğü, insan haklarının önemi, demokrasinin vazgeçilmezliği gibi kurum ve mekanizmalar ise gerilemektedir. Tam aksine, birçok toplumda hem kuşku hem de umutsuzlukla beslenen milliyetçilik, kökten dincilik, etnik ayrımcılık gibi aşırı yaklaşımların büyüdüğünü, birçok ülkede büyüme ve istikrar sorunlarının yanı sıra toplumsal ve siyasal bunalımlar yaşandığını biliyoruz.

Bunun bir nedeni küreselleşen kapitalizme dayanıyor olsa da, öteki nedeni de bireyin, toplumun, toplumsal ihtiyaçların farklılaşması ve çeşitlenmesiyle ilgili. Bu karmaşık yapı karşısında post-modern söylemin ve yaklaşımın güç kazanması boşuna değil. Örneğin, bugün üzerinde konuştuğumuz sosyal politika konusunda da, geçmişte yer almayan birçok yeni

⁷ Andreas Schedler, “Introduction: Antipolitics-Closing and Colonizing The Public Sphere”, *The End of Politics*, der. Andreas Schedler, Macmillan Press, İngiltere, 1997.

ihyaıktan, yeni yaklaşımlardan, artan karmaşıa ve doyumsuzluktan söz edebiliriz. Örneğın geçmişte sosyal politikaların merkezinde yer alan emekçi sınıfların bugün hâlâ merkezi önemlerini koruduğunu söyleyebilir miyiz? Sosyal politikanın, başlangıçta bir işçi sınıfı politikası olarak ortaya çıksa da, zamanla çok daha toplum kesimlerine ulaşarak genişlediğini zaten biliyoruz. Ancak bugün sosyal politika bir yandan yoksullar, işsizler, göçmenler, kadınlar, çocuklar, özörlöler gibi durmadan genişleyen bir hedef kitleye ulaşmakta ve dolayısıyla, bugün sınıf kavramı yerine yeni bir analitik çerçevenin bulunması ihtiyacından söz edilmekte, çevreciler, kadınlar gibi yeni aktörlere farklı arayışların gündeme geldi görölmektedir. Örneğın feminist yaklaşım, refah politikalarında, hem kamu ve özel alan ayırımına tutarsız bulmakta, bu anlamda ev-içinde yürütölen bakım hizmetlerinin sosyal politika konusu olmasına istemektedir; hem de yalnız politikaların belirlenmesinde değil, fakat sosyal ihtiyaçların belirlenmesinde de çok daha demokratik karar-alma süreçlerinin gündeme gelmesini gerekli bulmaktadır.⁸

Kısacası dünyada çatışmalar ve savaşlar sürdüröldüğü gibi, sorunlar ve hoşnutsuzluklar da artmakta, fakat bunlara karşı ne geçmişteki ideolojiler yeterli olmakta, ne de alternatif ideolojilerin ve etkin politikaların ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Kuşkusuz küreselleşme karşısında ortaya çıkan bazı tepkiler, küreselleşme karşıtı veya küreselleşmeyi dönüştürme arayışları var. Bugün, artan eşitsizlikler ve sorunlar karşısında küresel bir muhalefetin ortaya çıktığını da söyleyebiliriz. Ancak bu muhalefet içinde çok farklı grupların, farklı ideolojilerin ve farklı istemlerin yer aldığı ve hareketin somut hedeflerden çok bir karşıtlık biçiminde geliştiğı çok açık. Bunlar içinde geniş bir “küreselleşmeyi dönüştürme” yanlısı hareket de var ve bugün birçok aydının, “küreselleştirmeyi dönüştürme” talebine entelektöel ve ideolojik yanıtlar aradığı da bir gerçek.

2- Dünyayı Dönüştürmek Mümkün mü?

Bugün teknolojinin, kapitalizmin küreselleşmesine hizmet ettiğı gibi, giderek kapitalizmin liberal anlayışına karşı olan ve daha farklı bir dünya özlemi duyanların da küreselleşmesine hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Günümüzde ulus devletlere, egemen güçlere ve bölünmüş dünyaya karşı giderek büyüyen bir küresel muhalefet de söz konusudur ve bu küresel muhalefetin geleceğın biçimlenmesinde şöyle veya böyle bir rol oynayacağı söylemek de abartı olmaz. Piyasacı ve küreselleşmecilerin Davos buluşmaları, DTÖ toplantıları karşısında artık yalnızca tepki gösterilmemekte, Dünya Sosyal Forumu gibi alternatif toplantıların bugün dördüncüsü gerçekleşmiş bulunmaktadır ve küresel muhalefeti besleyen canlı bir entelektöel arayış göze çarpmaktadır.

Bugün tek aktörün egemenliğindeki uluslararası ilişkiler sistemi giderek çok aktörlü ilişkilere dönüşürken, uluslararası kuruluşların kendi sorumlukları üzerinde daha fazla düşünmeye başlamaları gibi, küresel/sivil toplumunda dünya sahnesine çıktığına tanık olmaktadır. Irak Savaşı öncesinde olduğu gibi yeryüzünde barış için küresel bir sivil inisiyatif ortaya çıkmakta ve belki de küresel sivil toplumun kurulabilmesi yolunda ilk adımlar atılmaktadır. Bugünkü dünyayı eleştirir ve geleceğın dünyasını kurgulamaya çalışırken, bunları da hesaba katmak gerektiğı açıktır. Bu arayışlar içinde küreselleşmeyi dönüştürme adını alan, gelecek öngörülerde bulunan veya birlikte yaşama yolları üzerinde düşünen birçok çalışma olduğunu biliyoruz. Gerçi dönüştürme yanlısı hareketin ekonomik olmaktan çok siyasal özömler üzerinde durduğı ve bunun ciddi bir eksiklik olduğu söylenebilir; ancak küreselleşen kapitalizmin siyasal bir müdahale olmaksızın geriletilmesi veya dönüşmesinin mümkün

⁸ Gail Lewis, “Introduction: Expanding the Social Policy Imaginary”, *Rethinking Social Policy*, ed. By. G.Lewis, S.Gewirtz ve J.Clarke, The Open University- Sage Publications, London, 2000;

olmayacağı da bilinmektedir. Bu nedenle çıkış noktası olarak insan haklarına dayalı bir küresel hukuk, demokratik bir küresel-siyaset yaratılmasının önemi üzerinde duran arayışlardan biraz söz etmek doğru olacaktır.

-Küreselleşmeyi Dönüştürme Konusundaki Temel Yaklaşımlar

Küreselleşmenin dönüştürülmesi konusunda iki, belki üç temel yaklaşımdan söz edebiliriz. Birinci grupta, daha çok, uygulanan piyasacı yaklaşımlar üzerinde duran ve uluslararası kuruluşların politikalarını eleştirenler yer almakta ve bu politikalarda bazı değişiklik önerileri getirilmektedir. Örneğin Stiglitz bunlardan biridir ve hem ulusal devletleri ve ulusal çıkarları dikkate alacak ve farklı ihtiyaçlara göre biçimlenecek, hem de uluslararası kuruluşların daha demokratik ve şeffaf çalışmasını sağlayacak politika değişiklikleri önermektedir.⁹ Özetle daha “insani” bir küreselleşme istemektedir. Bu grupta sistemin kendisinden çok uygulama hataları önemli olmaktadır ve bazı kurumsal reformlar, bazı politika değişiklikleriyle küreselleşmenin daha olumlu bir sürece gireceği düşünülmektedir. İkinci grupta daha eleştirel bir bakış söz konusudur; bu nedenle bir yandan küreselleşmenin dönüştürülmesinde siyasetin etkin kullanımı ve demokratik hakların gelişmesi, öte yandan küresel düzeyde sosyal, ekonomik hakları dikkate alacak bir küresel sosyal reform istemleri ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Bu grupta yer alanların çoğu, küreselleşmenin siyasal açıdan doğurduğu çelişkiler üzerinde durmakta ve küreselleşmenin gerçekte ancak siyasetin küreselleşmesiyle tamamlanacağı görüşünde birleşmektedirler. Bu nedenle yerel düzeyden küresel düzeye uzanan çok katmanlı ve zengin bir demokratikleşmeye olan ihtiyacı vurgulanmaktadır.

Bu yaklaşımlar arasında belki bir üçüncü yaklaşımdan da söz etmek doğru olur. Buna, kısaca “fonksiyonalist yaklaşım” denilebilir. Bu görüşü savunanlar, ekonominin küreselleşmesinin kaçınılmaz olarak insan haklarının küreselleşmesini de getireceğini söylemekte ve Avrupa Birliği’nin kuruluşunda etken olduğunu bildiğimiz “fonksiyonalizm yaklaşımı” küresel düzeyde de işe yarayacağını düşünmekte.¹⁰ Fonksiyonalizmi benimseyen Petersmann’a göre, insan haklarının korunması ve ekonomik bütünleşme birbirini olumlu etkileyen gelişmelerdir, bugün küresel düzeyde başlayan ekonomik bütünleşme kaçınılmaz olarak hukukun üstünlüğünü ve insan haklarının dikkate alınmasını gerektirecektir. Çünkü, AB örneğinde olduğu gibi, küresel düzeyde ekonomik bütünleşme bir yandan küresel toplum tarafından kabul edilme ihtiyacını duyacak, böyle bir kabulün sağlanması için de ekonomik bütünleşmenin, yalnız ekonomik etkinliğe değil “demokratik meşruiyete” ve insan hakları içinde tanımlanan “sosyal adalet” anlayışına dayanması ihtiyacı duyulacaktır. Öte yandan da, uluslararası ticarete rekabet ve serbestinin sürdürülmesi için örneğin çalışma koşulları ve sosyal haklar açısından ülkeler arasındaki farklılıkların giderilmesi veya azaltılması gerekli olacaktır. Buna benzer bir görüşün eski DTÖ Başkanı’ndan da geldiğini biliyoruz. Ona göre de, sözleşmeler değil fakat küreselleşme giderek birbirine yakın bir hukuki düzen doğuracaktır; bugün küreselleşmeyi yönetecek kabul edilmiş yasalar, değerler ve resmi demokratik kontroller yoktur, oysa küreselleşmenin gelişmesi için bu sorunlara yanıtlar bulunması gerekmektedir; bu nedenle de küresel düzeyde ve uluslararası kuruluşlarda insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün dikkate alınmasını sağlayacak bir “küresel demokratik yönetim” mekanizması üzerinde düşünmekte yarar bulunmaktadır.¹¹

⁹ Stiglitz, a.g.e.; 241 vd.

¹⁰ Ernest-Ulrich Petersmann, “Time for a United Nations ‘Global Compact’ For Integrating Human Rights into the Law of Worldwide Organizations. Lessons From European Integration”, <http://www.ejil.org/journal/Vol13/No3/art1.html>; 2003.

¹¹ M. Moore, a.g.e;

Gerçekten, insan hakları alanında ulusal ve uluslararası hukuk emeklerken, küresel ekonominin dayatmalarıyla ulusal sınırlar yıkılmakta ve ekonomik kuralların hızla küresel bir niteliğe ve güce kavuştuğu görülmektedir. Küreselleşen serbest ticaret, ekonomi alanında giderek uluslararası nitelik kazanan kurallar getirmekte ve bu alan bugün, devletler hukuku ve insan haklarından çok daha hızla gelişen bir hukuk alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün IMF'nin ekonomi politikalarındaki kuralları gibi, DTÖ'de küresel düzeydeki ticari ilişkiler açısından geçerli olacak kurallar oluşturmakta ve yaptırım gücü daha bugünden BM'in gücünü aşmış görünmektedir. Dünya ticaretiyle ilgili bu kurallar kendi yaptırımlarını da beraberinde getirirken, kuralların konulmasında büyük ölçüde gelişmiş ülkelerin gücü ve çıkarımın belirleyici olduğunu görmemek ise mümkün değil. Bu anlamda ekonomi alanında gelişen küresel hukukun, gelişmekte olan ülkelerin çıkarları ve ihtiyaçlarını dikkate aldığını söylemek de, bunu beklemek de çok zor.

Böyle bir gelişme karşısında, çıkarlar arasında dengenin sağlanması için de, ekonomik dayatmalar karşısında insanların ve toplumların ihtiyaçlarını gündeme getirebilmek için de küresel düzeyde tüm aktörleri bağlayıcı bir hukuk yaratılması çok önemli görünmekte. Bunun için de BM'nin uluslararası tüm aktörleri kapsayacak "küresel bir anlaşmayı" hayata geçirmesi, şimdilik, tek yol olarak görünmektedir. Yani, ekonomik bütünleşme kadar sosyal açıdan da bütünleşmeyi sağlayacak "*küresel-bütünleşme hukukuna*" ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak bu bütünleşme hukukunun güç kazanmasının, ancak ekonomik sistemi dönüştürebilmesiyle mümkün olacağı, yalnız ulusal devletlere veya yardım programlarına yönelecek birkaç hukuki düzenlemenin pek de işe yaramayacağı ortadadır. Dolayısıyla böyle bir hukukun yaratılması için de, etkinlik kazanması için de küresel düzeyde ve geniş bir ekonomik müdahaleye ihtiyaç olduğunu unutmamak gerekir.

Küresel-siyasal bir müdahale açısından iki koşul olarak görünmektedir. Siyasal müdahalenin, *ilk olarak*, dengeleyici politikaları sağlayabilmek üzere küreselleşen kapitalizmin karşısına *demokrasiyi* çıkarabilmesi, yani ulusal/küresel düzeylerde siyasal haklar da dahil olmak üzere tüm insan haklarını dikkate alan bir "*demokratik siyaseti*" kurabilmesi önemli; ikinci olarak da, geçmişte gerek ulusal gerek küresel düzeyde ekonomiyi hem toplumsal sistemin (siyaset, hukuk, yönetim gibi tüm alt sistemleri kapsayan sistemin), hem de *küresel-toplumsal sistemin bir parçası* durumuna getirmesi gerekiyor. Bir anlamda, geçmişte gelişmiş ülkelerde kapitalizmle demokrasiyi uzlaştıran siyaset benzer bir görevi küresel düzeyde oynamak durumundadır. Gerçekten kapitalizmin veya genel deyişle piyasanın küreselleşmesi, gerek küresel gerek ulusal düzeyde ekonomi ve siyaset arasında olması gereken bağların kopması, siyasetin işlevini yitirmesi anlamına geldiğine değinmiştik; bu nedenle dönüşümün öncelikle bu alanda olması, siyasete her düzeyde işlev kazandırılması kaçınılmaz görünmektedir. Küresel ekonominin, ya da küresel kapitalizmin yarattığı küresel ve sosyal eşitsizlikler kuşkusuz önemlidirler, ancak bunların işaret ettiği tehlike çok daha büyük bir anlam taşımaktadır. Ekonominin toplumsal ve küresel kaygılardan ve denetimden uzaklaşması, ideolojik olarak da pratik olarak da bireylerin elindeki en önemli aracın, siyasetin araçsallığını ortadan kaldırmaktadır. İdeolojilerin öldüğünden ve sağ ve sol ideolojiler arasında pek bir fark kalmadığından söz edilmesi, tüm siyasal görüşlerin veya partilerin merkeze kaydığından dem vurulması gibi birçok gelişme aslında neo-liberalizm gibi egemen görüşler dışında kalan görüşler için siyasetin tıkandığını anlatmaktadır; siyasal açıdan ya aşırı uçlara kayılmaktan, ya da neo-liberal çizgiye gelmekten başka çıkar yol kalmamaktadır. Bu nedenle de siyasetin, hem ulusal ve küresel düzeyde işlev kazanması başlı başına önem kazanmakta, hem de her düzeydeki siyasetin insan haklarının gerçekleşmesi doğrultusunda işlev görmesi gerekmektedir. Ancak böylece ekonominin yarattığı ulusal ve küresel düzeydeki sosyal sorunlarla baş edebilmek mümkün olacak ve büyüyen eşitsizlikleri azaltmak üzere "küresel

bir sosyal politika ” ancak böylece ortaya çıkabilecektir.¹² Daha doğrusu, kapitalizmin, ulusal ve küresel siyaset acılığıyla dengelenmesi ve sosyalleşmesi böyle mümkün olacaktır.
-Dönüşüm Tartışmalarında İki Önemli Fakat Sorunlu İpucu: Demokrasi ve İnsan Hakları

Dönüşüm tartışmalarında iki noktanın öne çıktığını söylemek mümkün; küresel düzeyde demokratik bir siyasetin işlerlik kazanması ve insan haklarının ekonomiyi de dizginleyecek biçimde küresel bir anayasayla güvence altına alınması. Kapitalist ekonominin dönüştürülmesinin, siyasetin yerel ve küresel düzeyde etkinlik kazanmasına bağlı olduğu çok açık; ancak böyle bir sonucun alınması siyasetin ne ölçüde demokratikleştirileceğine de bağlı. Öte yandan eşitsizlik ve dengesizlik sorununa karşı, kullanılacak en önemli silah, insanların eşit olduğu ve tüm insanların doğuştan gelen haklarla donatıldığı düşüncesi olabilir; ancak insan haklarını, geçmişten bugüne kazanılmış tüm haklar ve de özündeki gelişme potansiyeliyle birlikte düşünmek gerektiği de ortada. Bu nedenle gerek küreselleşmenin dönüştürülmesinden söz eden, gerek birlikte yaşanabilecek yeni bir dünya kurgulamaya çalışan birçok yaklaşım içinde, demokrasi ve insan hakları düşüncesinin tartışmaların odak noktasını oluşturduğunu görüyoruz; yine de bu konularda birçok boşluk olduğu da bir gerçek.

Birkaç örnek vermek gerekirse, örneğin Anthony Giddens “demokrasinin demokratikleştirilmesi” nden söz ederken, bunun yalnız ulus-devlet düzeyinde kalmaması gerektiğini vurgulamakta,¹³ David Held, hem devletin elindeki gücün yeniden düzenlenmesi, hem de sivil toplumun yeniden yapılanmasına ilişkin olarak “ikili bir demokratikleşme” gereğinden söz etmektedir.¹⁴ Martin Shaw daha da ileri giderek, yeryüzünde “küresel bir devlet gücü“ (global state power) yaratılmasını kaçınılmaz görmekte ve böyle bir gücün oluşturulmasında da yerel ve ulusal düzeydeki demokrasinin gelişmesini ön koşul olarak gördüğü gibi, demokratikleşme peşindeki sivil hareketin de hem kendi yönetimlerini demokratikleştirmesi ve şeffaflaştırmasını, hem de siyasal bir gücü hedeflemesini gerekli görmektedir.¹⁵ Gelecek konusunda kaygı duyan ve daha farklı çizgilerde yer alan birçok yazarın da demokrasiyi ve demokratik süreçleri önemseydiğini biliyoruz. Örneğin eleştirel kuramcılar arasında yer alan Habermas, siyasal katılım ve demokrasinin biçimsel bir oyun olmaktan çıkmasının önemine değinmekte ve bunların ancak insanı özgürleştirme ve kendi kaderini belirleme gücü olarak anlamlı olacağını söylemektedir.¹⁶ Solda yer alan ve gelecek konusunda oldukça karamsar görünen Wallerstein da, ”demokrasinin, devrimci faaliyeti engellen bir burjuva kavramı olduğu fikri, yerini, demokrasinin derin biçimde kapitalizm karşıtı ve devrimci düşünce olduğu fikrine bırakıyor” derken, gelecek açısından da, “nispeten eşitlikçi, tam olarak demokratik bir tarihsel sistemin arzu edilebilir olduğunu açıkça ortaya koymadıkça, dünya sistemimizin bu yok edici kaosuna arzulanabilir bir çözüm bulma konusunda hiçbir katkıda bulunamayız” noktasına gelmektedir.¹⁷ Genel olarak modernizm ve modern kurumlar konusunda ciddi eleştirileri bulunan Alain Touraine, tüketim toplumuna ve getirdiği eşitsizliklere karşı çıkmanın gerekliliğini kabul etmekle birlikte, öncelikle kültürel

¹² Bu konuda bkz; Bob Deacon, 1999, <http://www.vn.fi/stm/english/tao/publicat/deacon/contents.htm>; Ramesh Mishra, ”Alternatives to Neoliberalism: Change and Choice in Welfare Globalization”, <http://www.richis.org/health/2001/sp091340.pfd>; Otto Jacobi, “Transnational trade union cooperation at global and European level- opportunities and obstacles”, *Transfer*, 1, 2000; S. Kuhnle, “Survival of European welfare State”, *Arena Working Papers*, 19, 1999; M. Koray, *Sosyal Politika*, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2000.

¹³ Anthony Giddens, 2000, a.g.e.; 90.

¹⁴ David Held, “The Contemporary Polarization of Democratic Theory: The Case for a Third Way”, *New Developments in Political Science*, der. Adrian Leftwich, Edward Elgar publishing, 1990; 16.

¹⁵ Martin Shaw, *Theory of the Global State*, Cambridge University Press, 2000; 261.

¹⁶ Jürgen Habermas, ”Siyasal Katılım Kendi Başına Bir Değer mi”, *Toplum ve Bilim* 27, Güz 1984; 37 vd.

¹⁷ Immanuel Wallerstein; *Liberalizmden Sonra*, Metis Yay. İstanbul, 1998; 203-252

değişimleri ve arayışları dikkate almakta, öznenin birey olduğu, özgürlüğün ve çeşitliliğin güvence altına alındığı, daha çok etiğe bağlı bir siyasetin geçerli olacağı bir gelecek kurgulamanın önemini vurgulamaktadır; “Yola kişisel öznenen çıkmalı ve demokrasiye varmak amaçlanmalı, kullanacağımız yol da bu iki olguyu birbirine bağlayacak ekinlerarası iletişim olmalı” demektedir, ancak, insan haklarına, toplumsal hareketlere, temsili demokrasiye yeni tanımlamalar getirilmesi gerektiğinden de söz etmektedir.¹⁸

Birçok düşünürün üzerinde birleştiği demokrasinin, aslında, hem tanımlanmasının hem de uygulanmasının ne kadar çok çelişki taşıdığını unutmak kolay değil. Hele küresel düzeyde bir demokrasiden söz edebilmenin hiç kolay olmadığı çok iyi bilinmektedir. Yine de, bugünkü düzene bir alternatif yaratabilmenin ve bunun meşruiyetini sağlamanın yolu uluslararası düzeydeki tüm aktörleri kapsayacak “küresel bir anlaşma” ve “küresel bir bütünleşme hukukunun” oluşturulmasından geçebilir diye düşünmekten başka çıkar yol da görünmüyor. Küresel düzeyde bir uzlaşma yaratılması için gereken demokratik süreçler nerede sorusuna da, hem ulusal hem küresel düzeydeki karar-verme süreçlerinin demokratikleşmesi gereğinden başka bir yanıt vermek mümkün değil. Kuşkusuz, bugünkü gibi daha çok egemen güçlerin belirleyici olduğu dünyada, ne kural-koyma süreçlerinin demokratikleşmesi, ne küresel bir uzlaşma yaratılması, ne de dünyanın ihtiyaç duyduğu daha adil ve güvenceli bir hukuk sisteminin oluşturulması açısından yeterli bir güç ve destek bulmak kolay olacaktır. Aslında ulusal düzeyde bile tekleyen demokratik mekanizmaların ve hukukun üstünlüğü anlayışının uluslararası düzeyde var etmenin daha uzun zaman alacağı açıktır. Dolayısıyla, aynen ulusal düzeyde sağlanırken yaşandığı gibi, küresel bir anayasa oluşturulması, bu oluşumda demokratik süreçlerin takip edilmesi, örneğin yalnız hükümetlerin değil küresel sivil toplumun katılımının sağlanması, bütünlükçü bir insan hakları yaklaşımının temel alınması, küresel bir sistemde de erkler ayrılığı ilkesinin düşünülmesi, örneğin güçlü ve bağımsız bir yargı denetiminin sağlanması için uzun süreli ve zor bir mücadele verilmesi gerekecektir. Ancak, ya bugünün kaotik dünyasının altında kalmak, ya da bundan çıkmak gibi iki seçeneğimiz olduğuna göre, yöntem anlamında değilse de, düşünsel anlamda devrimci ve radikal olmak zorundayız.

Demokrasi gibi insan hakları konusunun da sorunlu olduğu ortada. *İlk olarak*, gelişmiş ülkelerin ve de kendini kurtaranların çifte standartlılığı var; yani bazıları kendileri için bir “güvence alanı” yaratırlarken öteki ülkeler veya öteki gruplardaki olumsuz koşullara karşı gösterdikleri duyarsızlık önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, hem ülkeler, hem de aynı toplum içindeki farklı gruplar açısından geçerli. Bu noktada AB'nin oldukça farklı bir konumu olduğunu da vurgulamak gerekir. AB, gerek genişleme sürecinde aday ülkeler için getirdiği kıstaslarla, gerek üçüncü ülkelerle kurduğu ticari ilişkilerde temel insan haklarına merkezi bir önem verdiği gibi, kurmak istediği ortak güvenlik politika konusunda da insan hakları ihlallerinin önlenmesi ihtiyacını vurgulamaktadır. AB, açıkça, kendini uluslararası düzeyde insan haklarının gerçekleşmesi açısından etkin bir oyuncu olarak ortaya koymak istemektedir diyebiliriz.¹⁹ *İkinci olarak*, birçok ülkede normatif durum ile yaşanan gerçeklik arasındaki farklılık ve çelişkiler inanılmaz boyutlara varabilmektedir. Dolayısıyla anayasal ve yasal güvenceler, çok zaman, insan hakları ihlallerini önleyememektedir. *Üçüncü olarak*, bugün için insan hakları konusundaki sorumluluk büyük ölçüde ulus devletlerden beklenirken, uluslararası düzeyde giderek etkinlikleri artan uluslararası kuruluşlar ve uluslararası şirketler gibi farklı aktörlerin bu konudaki sorumlulukları görmezlikten gelinmekte ve bunlar tarafından yapılan ihlaller çok zaman bir yaptırımla karşılaşmamaktadır. *Dördüncü ve de en kırılğan nokta olarak da*, uluslararası

¹⁸ Alain Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, YKY, İstanbul, 2000; 402-406

düzeyde yalnızca temel hak ve özgürlükler boyutunda bir duyarlılık oluşurken, insan haklarının bütüncül karakteri pek göz önüne alınmamaktadır. Bugün için, ne ulus devletler, ne de küresel şirketler açısından, ne toplumsal ne de küresel düzeylerde sosyo-ekonomik hakların ihlali konusunda bir duyarlılık oluştuğundan söz edilebilir. Bir yaptırımdan söz etmek ise hiç mümkün değildir.

Hattâ bu durum AB açısından da geçerlidir. AB, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında önde gelen bir aktör konumundayken, sosyal ve ekonomik haklar konusunda kendi iç hukukunda bile yeterli bir koruma sağlayamamıştır. AB düzeyinde, Sosyal Şart'ın Amsterdam Anlaşması'nın bir parçası durumuna gelmesinden sonra bile, sosyal hakların gerçekleştirilmesi ve korunması büyük ölçüde üye ülkelere bırakılmıştır. Bu konularda ne Avrupa Adalet Divanı ne de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitme olanağı söz konusudur. AB üyeleri arasında farklı refah rejimleri olduğunu, bu farklı rejimlere göre de sosyal hakların kurumsallaşma düzeyinin farklılaştığını biliyoruz. Yine de, AB'yi oluşturan ülkelerin çoğunda sosyal hakların kurumsallaşması ve sosyal harcamaların boyutları öteki gelişmiş ülkelerle kıyaslanmayacak düzeydedir ve AB'yi bir bütün olarak öteki ülkelerden ayırt eden en önemli toplumsal özellik de buradadır. AB'nin Avrupa'da siyasal ve sosyal bütünleşme konusundaki kararlılığı sürdüğü takdirde de, üye ülkeler tarafından giderilemeyen sosyal eşitsizliklerin AB düzeyinde gerçekleşecek gelir aktarımlarıyla iyileştirilmesi ve Avrupa düzeyinde sosyal haklar konusunda da belirli bir standart sağlanması gerekeceği açıktır. AB'nin böyle bir gelişme gösterip gösteremeyeceğini ise, henüz bilemiyoruz.

Görülüyor ki, sosyal haklar konusunda tartışmalar da, çelişkiler de, yalpalamalar da yoğundur. 1993 yılında yapılan İnsan Hakları Konusundaki Viyana Konferansı'nda insan haklarının bölünmez bir bütün olduğu görüşü uluslararası düzeyde kabul görmüş ve bu dönem sonrasında BM artan işsizlik, yoksulluk gibi sorunlarla mücadelede, insan haklarının ve insan haklarında bütüncül bir yaklaşımın temel alınmasından yana bir tutumu benimsemiştir. Kendi politikalarında bunu hayata geçirecek, örneğin kalkınma yardımlarını ülkedeki insan haklarının gelişmesiyle ilişkilendirmek gibi uygulamalara yöneldiği de bilinmektedir. BM, ayrıca IMF, DB, DTÖ gibi uluslararası kuruluşların politika ve uygulamalarında da insan hakları doğrultusunda düzenlemeler yapılmasını istemekte, uluslararası kuruluşların ve küresel şirketlerin destekleyeceği "sosyal fon" adı altında bir dayanışma fonu oluşturma gibi girişimlerde bulunmaktadır. Özetle BM, bir yandan ulus devletler dışında ve toplumsal düzeyin ötesinde de insan hakları konusunda bir duyarlılık oluşturmaya çalışmakta, öte yandan insan haklarının var olabilmesi için, temel insan hak ve özgürlükleri dışında, ekonomik-sosyal-kültürel birçok hakkın bir bütün içinde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. BM açısından gelinen noktanın anlamlı ve önemli olduğu kuşkusuz; ancak yeterli olmadığı da çok açık. İnsan haklarının küresel düzeyde iyileşmesi ne uluslararası yardım sözleşmelerindeki birkaç gösterge ile sağlanabilir, ne de bu koşulların iyileşmesi yalnızca ulusal devletlerden bu yolda bir sorumluluk beklemekle mümkün olur. Sorun çok daha geniş boyutludur ve ne yazık ki, sorunun küresel ekonomik işleyişle doğrudan ilgili olduğu çok zaman görmezlikten gelinmektedir.

Kuşkusuz, bugün için, piyasanın kurumsallaşmasından siyasetin ve demokrasinin etkinlik kazanmasına, insan haklarının hayata geçmesinden sosyal refah anlayışı ve uygulamalarına kadar birçok konuda dünya büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle böyle bir dünyada hem demokrasinin hem de insan haklarının gelişmesi açısından aynı kararlılığı görmek beklenemez. Küreselleşme konusunda kısaca değindiğimiz gibi, bugün dünyanın kabaca beşte biri dünyanın tümünden ayrılmış ve ekonomik, siyasal ve toplumsal ayrıcalıklara sahip durumda. Böyle bir dünyanın dönüşmesi gerekli; ancak bunun için öncelikle gelişmiş

ülkelerin dönüşmeleri, özellikle ekonomik anlamda bazı fedakârlıklarda bulunmaları önem taşımakta. Bunu ne kadar istediklerini de tahmin etmek zor olmasa gerek, Öte yandan bu dönüşümün engelleri yalnız ekonomik meselelerle de ilgili değil:²⁰ Bu dönüşümün önünde, *hukuki sorunlar var*; küresel sorunlar karşısında ulusal düzeyde bağlayıcı olan hukuk nasıl aşılacak veya küresel düzeyde ve tüm aktörler açısından hukukun üstünlüğünü kurmak nasıl mümkün olacaktır? *Katılım sorunu var*; küresel meseleler çok farklı aktörlerden kaynaklanırken ve çok daha geniş kesimleri ilgilendirirken, politika oluşturma ve karar alma, büyük ölçüde, hükümetler arasında kalan bir konu. Hükümetler arasındaki uzlaşmayı sağlamak hiç kolay olmasa da, burada küresel toplumun katılımının nasıl sağlanacağı meselesi de karşımızda. Ve de en önemlisi *niyet sorunu var*; bir yanda yaşanan bunca dengesizlik, çelişki ve eşitsizliğe, öte yanda sürüp giden savaflara ve teröre karşın, bu sistemden yararlanan egemen güçlerin bu konularda işbirliği yapmaya ikna edilmeleri oldukça zor görünüyor.

Ancak küresel kapitalizmin tahribatı ne gelişmekte olan ülkelerle sınırlıdır, ne de uzun sürede bu işleyişin karşısına ulusal düzeydeki çözümlerle çıkmak mümkün görünmektedir. Bunun, Batı'dan kaynaklanan küreselleşmeyi dönüştürme arayışlarını tetiklediği de ortada. Sistemin krizleri ve sorunları arttıkça, sistemin içinden gelecek eleştirme ve dönüştürme istemlerinin artacağını da beklemek mümkün. Bu nedenle bir yandan küresel ekonominin sorunları sürdükçe, öte yandan ekonomik açıdan daha derin bir bütünleşme ihtiyacı duyulduğunda, daha da önemlisi bu sistemin karşısındaki muhalefet büyüdükçe, yalnızca ekonomik büyüme ve etkinlik konusunun değil, fakat sosyal adalet ve dayanışma eğiliminin de güç kazanmasını beklemek, yukarıda örneklerini verdiğimiz birçok kişi açısından o kadar da imkansız görünmemekte. Dolayısıyla bugünkü küreselleşmeyi ve dünya düzenini dönüştürme arayışlarının önemsenmesi gerektiği ortada. Ancak bu konuda hem çok boyutlu global bir bakış, hem de kitleleri kapsayacak ve hareketlendirecek yaklaşımların gerekli olduğu da bilinmekte. Öte yandan bu yaklaşımların, yalnız küresel ve toplumsal sorunları değil, bugün önem kazanan kimlik arayışlarını, demokrasi sorunlarını, özgürlük ve eşitlik arayışlarını dikkate alması da gerekmektedir. Çok yönlü ihtiyaçları dikkate alan bir dönüşüm ise, düşünme alışkanlıklarımız, kullandığımız kavramlar, benimsediğimiz kurumlarla ilgili olarak bir yeniden düşünme ihtiyacını gündeme getirmektedir.

3-Dönüşüm Tartışmalarının Eksik Yanı: Alternatif Bir İdeoloji ve Söylem İhtiyacı

Bugün ideolojilerin öldüğü iddiası ne kadar geçersiz ise, geçmişten buyana değişmeyip aynı kaldıkları da aynı derecede geçersiz. Örnek vermek gerekirse, büyük kuramlar olarak bilinen liberalizm de, sosyalizm de hem zaman ve koşullar, hem de birbirleri karşısında az veya çok değişime uğramışlardır. Bu ideolojilerin bugün ve gelecekte de yeni ihtiyaçlar ve zorlamalarla değişime uğrayacakları de yadsınamaz. Devrimci sosyalizmden reformist sosyalizme (demokratik sol) geçişi böyle bir yeniden tasarım, yeniden inşa denemesi olarak nitelendirmek de, liberalizm ve sosyalizm arasında yeni bir uzlaşma olarak görmek de mümkün. Böyle bir uzlaşmanın kendini kabul ettirmesi geçmişte de kolay olmamıştır; itirazlar bugün de sürmektedir; başardıkları da hem sağdan hem soldan gelen eleştirilerle hâlâ küçümsenmektedir. Oysa yalnız sosyalist düşünce açısından değil, liberal düşünce ve kapitalist ekonomi açısından da yaşanan bu uzlaşma pratiği, çoğulcu demokrasi, sosyal diyalog, sosyal dayanışma, sosyal piyasa ve sosyal refah gibi bugün geçmişin kazanımları olarak ifade edilen gelişmeleri sağlamıştır. Bugün de Marksizm'den sosyal demokrasiye, liberalizmden muhafazakârlığa kadar uzanan düşünce dünyasında yeni arayışların, yeni ve

²⁰ Deacon, 1999; a. g. e; 3 of 6.

farklı sentezlerin gündeme geldiğini görüyoruz. Bugünkü sistemi dönüştürmekten söz edenler için de, hem daha esnek ve değişken, hem de daha sentezci arayışlara gidilmesi kaçınılmaz görünmekte.

Sol düşünceler açısından bakıldığında, onlar için yeniden yapılanmayı veya yeni sentezler üzerinde düşünmeyi gerektiren daha fazla neden olduğunu da söyleyebiliriz. Nedenler kadar zorluklar olduğu da kuşkusuz ve her ikisi de dünyanın değişen koşullarıyla ilgili. Bir yandan, öteki düşünce akımlarının pek böyle bir derdi olmasa da, sol için sorunlara yanıtların ilkesel anlamda enternasyonalizmle bulunacağı bilinmekte, ancak bunu da yeniden tanımlanmak ve pratiklerini kurmak kolay görünmemektedir. Öte yandan, emek odaklı bir yaklaşım, bugün dünyanın daha geniş (evrensel) ve insanlık temelli sorunları açısından çok da yeterli görünmemektedir. Bunun dışında refah devletindeki tıkanıklıklarla sosyal demokratlar için, Doğu Blok'unun yıkılmasıyla da sosyalist sol için birçok sorun alanı ve yeni güçlükler ortaya çıkmış görünmektedir. Örneğin refah devletiyle ilgili olarak yapılan tartışmalarda Marksist sol, Batı Avrupa'da 1950-1980 döneminde emek adına yapılan iyileştirmelerin ve elde edilen kazanımların, hem tarihsel ve geçici bir koruma sağladığını, hem de kapitalizmin kendini sürdürmesi açısından kullanılan bir araç olduğu görüşünü ileri sürmüştü, bugün devletin küresel kapitalizm karşısındaki güç kaybı nedeniyle de gelirin yeniden bölüşümünde bu tür olumlu bir rol oynaması olanağının hemen hiç kalmadığı sonucuna varmış görünmektedir.²¹ Ancak Doğu Blok'undaki deneyim de devrim yoluyla sosyalizmin inşa edileceği konusundaki kuşkuları arttırmıştır. Örneğin Liberalizm Sonrası adlı kitabında Wallerstein, bugünkü dünyayı dönüştürme stratejilerini tartışırken, “devrim stratejisine alternatif bir stratejinin açıklıkla tanımlanmasının vakti geldiğini, her düzeyde, her yerde daha fazla demokrasi istenmesi ve özne aranmaktan vazgeçilip halk desteğinin yaratılmasının önemli olduğunu, mitolojik atomik bireylere dayalı tikelcilik anlayışının benimsenmeyeceğini, fakat pek çok gruptan oluşan bir temele dayanan yeni bir evrenselcilik inşa etmenin önemine” işaret etmektedir.²² Özetle, genel olarak sol için, günümüz koşullarını dönüştürmek açısından özne, hedef ve politika tasarımıyla önemli belirsizlikler ve karmaşa ortaya çıkmış görünmektedir. Örneğin kapitalizm, emperyalizm veya neo-liberal politikalar eleştirilirken sınıf kavramı ve sınıf politikalarından kuşkusuz vazgeçilmemektedir; fakat kimileri için sınıf kavramı yeni anlamlar kazanırken, kimileri sınıfın yeniden tanımlanmasına karşı çıkmaktadır.²³ Bunun gibi kimileri, küresel çözümlerden, küresel bir sosyal politikadan söz ederken, kimileri ulusal düzeyde, etkin ve geniş katılımlı toplumsal muhalefetin politik sonuçlar doğuracağını söylemektedir.²⁴ Yine de, bugün üretim araçlarının mülkiyeti konusunda aralarındaki farklılık devam ediyor olsa da, Marksist veya sosyalist sol ile demokratik solun demokratik hakların önemi ve

²¹ Kapitalist devletin sermaye birikimi ve meşruiyet sağlamak gibi iki çelişkili işlevinin bugünkü tıkanıklıkları hakkında bkz: James O'Connor, “Devletin Mali Bunalımı”, *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, der. Kemâlî Saybaşı, Bağlam Yay, İstanbul, 1993; 242 vd; Gelişmekte olan ülkelerde devletin zaten böyle bir rolü olamayacağını irdeleyen bir görüş olarak bkz. İzzettin Önder, “Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye’de Devletin Yeri ve İşlevi”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H.Köse; F. Şenses, E.Yeldan, İletişim Yay, İstanbul, 2003; 249 vd.

²² Immanuel Wallerstein, 1998, a.g.e.

²³ Örneğin İmparatorluk kitabının yazarları M.Hardt ve A.Negri, proletarya kavramını, doğrudan ve dolaylı sömürülen herkesi kapsayan geniş bir kategori olarak anlar (İmparatorluk, 2000; 77), James Petras, bu yazarların benimsediği “çokluklar” kavramının, kapitalist mülkiyet ilişkileri açısından tanımlanmadığı ve aslında sınıf farklılıklarını ortadan kaldırdığını ileri sürer (Küreselleşme ve İmparatorluk, Cosmopolitik, 2003, 186 vd).

²⁴ Örneğin Otto Jacobi gibi Avrupa’lı marksistler, emek için geçerli çözümlerin küresel veya AB gibi bölgesel düzeylerde bulunabileceğini ileri sürerken (Otto Jacobi, “Transnational Trade Union Cooperation at Global and European Level-Opportunities and Obstacles”, *Transfer*, 1, 2000), emperyalizmle savaşta yükselen toplumsal muhalefet ve halk hareketlerinin önemini irdeleyen Petras, dünya kapitalizmine karşı sınıfsal ve ulusal bilinçten çıkartılacak doğrudan politik müdahaleleri ve de küresel bir çözümden çok ulusal kurtuluş hareketlerini önemser görünmektedir; (James Petras, *Küreselleşme ve İmparatorluk*, Cosmopolitik, 2003, İstanbul; 101 vd.

siyasetin dönüştürücü gücü konusunda birbirlerine oldukça yaklaştıkları söylenebilir. Ancak hangi noktadan bakılırsa bakılsın, emek için de, sol için de, sosyal politikaların arkasındaki siyasal/toplumsal dayanağın güçlendirilmesi için de, emek kavramı ve kapsamındaki değişiklikten ulusal ve küresel politikalara kadar üzerinde düşünülmesi ve tartışılması gereken birçok soru karşımızdadır.

-Alternatif Arayışlar

Bugün ideolojilerin öldüğünden söz edilse de, gerçekte, tek bir ideolojinin egemenliğine dayalı ve küresel nitelik kazanan bir sistem karşısında olduğumuzdan söz etmiştik. Bu sistemden ağzı yananların çoğunun da bu egemen ideolojiyi sorguladığı ve alternatif arayışına yöneldiğini biliyoruz. Entelektüel tartışmalardan siyasal partilere, küreselleşme karşıtı plâformlardan dünya sosyal forumlarına kadar birçok yerde farklı bir dünya ve alternatif bir ideoloji arandığı bir gerçek. Bu arayış içinde demokratik solun, “üçüncü yol” adı altında ekonomik liberalizme daha yakınlaştığı görülürken, Marksist yaklaşımların, temel amaçlarında bir değişiklik olmasa da, hem ilgi alanlarının genişlediğini, hem de yöntemler konusunda yeni bakış açılarına yöneldiğini, örneğin bugünün koşullarında artık bir proletarya devriminden pek söz edilmediğini görüyoruz. Bunların dışında sol kökenli eleştirel kuramcılarının veya Andre Gorz, Rudolf Bahro gibi alternatif iktisatçıların da alternatif ideoloji arayışlarına ciddi katkılar yaptığını biliyoruz. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, demokratik solun iyice pragmatizme kaydığı ve ideolojik çerçevesini önemli ölçüde yitirdiğini, Marksist solun yeni arayışlarını sürdürmekle birlikte geleneksel söyleme bağlı kalanlarla yeni arayışların buluşmadığı ve solun kendi içinde ciddi bir parçalanma ve dağınıklık yaşadığını söyleyebiliriz. Bu koşullarda daha devrimci nitelikler taşıyan fikirlerin, daha çok, sol kökenli olmakla birlikte solun argümanlarının dışına çıkan ve “eleştirel kuram”, “alternatif iktisat”, “feminist ekonomi” gibi eleştirel arayışlar içinde yeşerdiğini söylemek de yanlış olmaz.

Bugünkü sisteme alternatif bir düşünce sistematığı ve ideolojik bir çerçevenin kurulmasında öncelikle kavramsal tartışmaların önemli olduğu anlaşılmalı, eleştirel veya alternatif görüşlerin de bunu yaptığı görülmektedir. Bu bakış açısı içinde, bugün sağda ve solda kullanılan birçok kavramın yeniden düşünülmesine ve alternatif bir düşünce açısından yerleri ve değerlerinin yeniden tanımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır diyebiliriz. Dolayısıyla solun da güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkması için, değişen koşulları iyi analiz ederek kendi paradigmasını da sağın iddialarını da bu koşullar altında yeniden gözden geçirme ihtiyacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin bugün insanlık adına gelişme vaat eden ve böyle bir potansiyeli bulunan, kitleler tarafından da benimsenmiş birçok iddia ve kavram egemen sistemin âdeta tekeline girmiş durumda. Sol bu kavramları kendi terminolojisi içinde kullanmaktan kaçınırken, egemen sistem bunları kullanarak, hem insanlık kazanımlarını kendi eseri gibi sunmayı başarıyor, hem de kendini onlarla ifade ediyor, onlarla bayraklaştırıyor. Örneğin özgürlük, serbestlik, demokratik yöntemler, şeffaflık, hukukun üstünlüğü gibi yüce idealler bugün liberalizmin ve piyasa ekonomisinin bayrakları olarak dolaşmakta, hatta Huntington gibi egemen sistemin bazı sözcüleri bunlara dayanarak Doğu ve Batı arasında temel bir uygarlık çatışması olduğu görüşünü dile getirmektedirler. Görüldüğü gibi, egemen dünya veya sistem bunlarla yalnız kendini meşrulaştırmakla kalmıyor, bir de böylece kendini yüceltme, hattâ ideolojiler üstü gösterme olanağını buluyor. Oysa, bunlara asıl sahiplenmesi gerekenler, az gelişmiş ülkelerden yoksullaşan kitlelere kadar uzanan bu sistemin tüm mağdurları.

Bu yeniden düşünme denemelerinde gerek eleştirel kuramı, gerek feminist yaklaşımı anlamamak mümkün değil. Bu yaklaşımlar, her şeyden önce, genel olarak hiçbir bilginin nesnel bir nitelik taşımadığını, tam aksine “*bilginin sosyal sistemde kurulduğuna*” işaret etmekte ve bu nedenle egemen ideolojiler ve söylemler karşısında genel bir eleştirel duruşun gerekliliği üzerinde durmaktadırlar.²⁵ Bugün alternatif bir söylem ve ideoloji için de temel mesele, hem kullanılan söyleme, ortaya konulan bilgi ve iddialara eleştirel bakmak, hem de buradan bir adım öteye giderek, bu kavramları yeniden anlamlandırma, bir anlamda “öz-anlamlandırma” denemesine girmek gibi görünüyor. Dolayısıyla bugünkü düzen tarafından kullanılan birçok kavramı reddetmek yerine, sol, bunları egemen sistemin tekelinden çıkarmak ve onları aslında solun iddialarına daha yakın olan öz-anlamlarına uygun olarak yeniden tanımlamak gibi bir görevle karşı karşıya diye düşünüyorum. Neden böyle bir görev? İlk olarak, solun, kendi Ortodoks kavramlarıyla bugünün koşullarına yanıt vermesi pek mümkün görünmüyor; bugün oldukça karmaşıklaşmış ve geleneksel sınıf kavramıyla ulaşmanın epeyce zor olduğu ücretli çalışanlar karşısında, sınıf söylemiyle de, çalışma odaklı anlayışla da güç ve taraftar bulması kolay değil. Öte yandan bugün liberalizm yanlılarınca kullanılan, fakat özünde kitlelere ve dayanışmacı toplum anlayışına hizmet etme potansiyeli taşıyan birçok kavram bulunmakta. Bu anlamda, birçok kavramı reddetmek yerine yeniden yapılandırmak, böylece yeni ve kapsayıcı bir söylem oluşturmak çok daha kabul edilir görünmektedir. İkinci olarak, bu tür kavramların yeniden anlamlandırılması, ileri sürülen argümanlarla yaşanan gerçekler arasındaki ikilemi göstermek ve sistemi farklı bir pozisyondan değil kendi içinden eleştirmek anlamını taşıyacaktır ki, bu yol sistemin meşruiyetinin tartışılmasında çok daha anlamlı sonuçlar verecektir

- Egemen Söylem Üzerinde “Derinlemesine ve Farklı“ Düşünme İhtiyacı

Bu yeni anlamlandırmaların ciddi bir zihniyet değişikliği anlamına geleceği ve kolay olmadığı açıktır. Sonuç da, bu dünya/toplum tasarımıımızda bir yapı-bozum sürecidir; sürekli bir yeniden sorgulama ve tanımlama gerektirir ve yenisini yaparken de eskisini bozmak kaçınılmazdır. Örneğin, emeğin tanımlanmasında veya emeğin dönüştürücü özne olarak sorgulanmasında bir yapı-bozum ve yeniden kurgulama yaşanması kaçınılmaz görünmektedir. Bugün solun karşısında yeniden anlamlandırma denemesine ihtiyaç gösteren bir kavramlar listesinden söz etmek mümkün.

Aslında bugünkü ekonomik sistemle ilgili birçok kavramın bilinmedik bir yanını bırakmadığımızı düşünebiliriz; ancak bu kavramları, çok zaman, egemen ideoloji ve onun egemen söylemi çerçevesinde düşünmeye alıştık; onların daha ne gibi potansiyeller taşıdığı üzerinde yeterince de durmuyoruz. Öte yandan sosyo-kültürel yapıda ortaya çıkan insan hakları ve özgürlükler, birey ve kimlik sorunları, temsili demokrasi krizi gibi birçok sorun ve ihtiyaç da solun gündemine yeterince girmiş değil. Neo-marksist yaklaşımlar arasında ve Marksizm’i yeniden okuma denemelerinde birey ve emek açısından olduğu kadar toplumda iktidarın birçok farklı biçimler alması konusunda da, küreselleşmenin potansiyeli konusunda da daha kapsayıcı yaklaşımlar ortaya çıktığını tümüyle yadsımak istemiyorum; ancak şimdilik solun bu konularda etkin ve ortak bir duruş ve söylem yakalayamadığını söylemek istiyorum. Oysa birey ve toplumla ilgili olan birçok kavram, hem kimin tarafından ve hangi koşullarda kullanıldığına göre farklı anlamlar kazanabilmekte, hem de durağan olmayıp zaman içinde değişime uğramaktadır.

²⁵ Diane L. Strassman, “Feminist Thought and Economics; Or What Do the Visigoths Know?”, *American Economic Review*, May 1994: 155.

Bu durumda sermayenin egemenliğinden, bugünkü düzenin acımasızlığından, artan sosyo-ekonomik sorunlardan söz eden herkes için, başta ekonominin anlamı olmak üzere, bugünkü ekonomik düzenle ve toplumsal gelişmelerle ilgili her kavramı yeniden düşünmek ve yeniden tanımlamak gibi bir ihtiyaç olduğunu sanıyorum. Kendi adıma yeniden anlamlandırma denemesi yapılacak kavramlar listesine baktığımda, *ekonomi*, *liberalizm*, *piyasa*, *küreselleşme*, *verimlilik*, *emek*, *çalışma*, *esneklik* gibi pek çok kavramın, özlerinde, çok daha değişik anlamlandırmalara açık olduğunu düşünüyorum. Böyle bir yeniden anlamlandırma denemesinin, yalnız emekçi kesimleri değil sermaye karşısında güçsüzleşen tüm kitleler ve toplumlar yararına bir dönüşüm potansiyeli taşıyacağı, taşınması gerektiği de yadsınamaz. ihtiyaçları izleyebilmek, ideolojilerden korkmadan sentezleri düşünebilmek önem kazanıyor.

Örneğin *ekonomi* ne işe yarar, temel amacı nedir sorusundan başlayabiliriz. Ekonomi, bugün zihinlerimize kazındığı gibi, piyasaya ait işlemler, yani üretim, dağıtım ve tüketim etkinliklerinin bütünü mü? Yoksa daha basit fakat gerçekçi bir tanımla, insan ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik tüm faaliyetleri içeren bir alan mı? Örneğin feminist ekonominin, dikkate alınmayan kadın emeğinden yola çıkarak, çok daha geniş bir emek ve ekonomi tanımı yapılmasına yönelik ve genel olarak klasik iktisat anlayışına yönelmiş eleştirilerinin çok öğretici olduğunu düşünüyorum. Feminist ekonomi, ekonomi anlayışının “toplumsal bir yapılanma” geçirdiği ve büyük ölçüde klâsik iktisat anlayışının çerçevesinde belirlendiği görüşündedir; bu anlayış da, büyük ölçüde, “eril” bir karakter göstermekte ve verimli-verimsiz, ücretli-ücretsiz gibi ikili bir ekonomi anlayışı inşa ederek, kendine göre verimli olmayan tüm emeği ekonomi dışına atmakta, örneğin kadının ev-içi emeğini tümüyle ekonomi dışında bırakmaktadır.²⁶ Bu nedenle bugünkü ekonomi anlayışına eleştirel bakılması ve ekonomi kavramının da biliminin de, yalnız piyasa-yönelimli etkinlikler olarak değil, insan ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik tüm etkinlikleri içine alacak biçimde yeniden tanımlanması gerekmektedir.²⁷

Feminist yaklaşımların klasik *iktisat kuramına* ilişkin bu eleştirilerin, yerleşik ekonomik düzeni alt üst edecek bir potansiyel içerdiği ortadadır. Bu yaklaşım, ilk elde ücretli emek, artı-değer ve emeğin bu yolla sömürsünü esas alan sol ideolojiler için hiçbir şey söylemez görünürken, aslında hem ücret-kâr karşıtlığına dayalı ekonomi anlayışının temelini sarsmakta, hem de çok daha insancıl, çok daha dayanışmacı bir ekonomi anlayışının kurulabilmesinin gerekli kılan ciddi argümanlar sunmaktadır. Örneğin emek için temelde kurtuluşun yüksek ücretler veya koruyucu standartlardan çok (bunların asıl gerçekleşeceği meselesi bir yana), çalışma kavramının anlam, içerik ve güvence açısından bir değişim geçirmesinden geçtiği yadsınamaz. Daha az süreli, daha güvenceli ve daha anlamlı çalışma yaşamı ise, insan faaliyetlerinin tümünün ekonomik bir faaliyet olarak anlamlandırılmasıyla mümkün olabilir. Böyle bir anlam dünyası kurulmadıkça, emeğin kazanımlarının arttırmanın yolunun bulunamayacağı açıktır. Yaşadığımız hızlı teknolojik değişim ve yaygın küreselleşme içinde emek açısından çalışma güvencesinin sağlanması da, çalışma koşullarının iyileşmesi de ekonomi ve çalışma kavramlarında ciddi bir dönüşüm gerçekleşmedikçe mümkün görünmüyor

Aslında yaşadığımız sorunlar karşısında en çok eleştiri okunun yöneldiği kavramların da politikalarında başında *liberalizm* gelmekte. Oysa liberal düşünce ile, uygulanan ekonomik liberalizmi aynı kefeye koymak ne derece doğru? Liberal düşüncenin, ilk çıkış noktasında insanın asıl varlık ve insan özgürlüğünün asıl amaç olması gibi felsefi bir düşünceyle işe başladığını biliyoruz. Bu felsefi düşünce, önce burjuvazinin elinde onun amaçlarına hizmet

²⁶ Julie Nelson, “Feminism and Economics”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, Issue 2, 1995; 131-135

²⁷ a. g.e.;135.

edecek biçimde ekonomik liberalizme dönüşmüş, zaman içinde sınıf kavgaları ve demokratik mücadeleler içinde meşruiyetini pekiştirmek üzere ve çıkış noktasına bağlı kalarak siyasal liberalizm biçiminde gelişmiş ve bu süreç içinde kuşkusuz egemen çevrelere hizmet ettiği kadar, insan ve insanlık adına mücadele eden birçok toplumsal hareket için de felsefi düşünce olarak dayanak noktası olmuştur. İnsan haklarının varlığı ve gelişme potansiyeli de bu özgürlükçü öz içinde bulunmaktadır. Oysa bugün liberalizm diye adlandırılan egemen söylemin, daha dorusu uygulanan neo-liberal politikaların, özünde, insanı ve özgürlüğü odak noktası yapan liberalizmi gerçekten ciddiye aldığını ve var etmek istediğini söylemek mümkün mü? Dolayısıyla bu sistemi sorgularken, liberalizm gibi bazı kavramları eleştirmek yerine eleştiri oklarını doğrudan sisteme yöneltmek ve özü açısından sahip çıkılması gereken liberalizmi tümüyle karalamamak çok daha anlamlı görünmekte. Asıl olan, kavramın mahkûm edilmesi değil, bugünkü sistemin bu kavramı veya sıfatı kullanmasındaki yanlışlığı vurgulamak.

Buna göre, liberalizmi, bugünkü sistemin ve küresel imparatorluğun “*propaganda filmi*” olarak adlandırmak yanlış olmaz. Bu propagandanın gerçekleri yansıtmadığını söylemek ve kitlelere duyurmak ise, bugün sermayenin egemenliği karşısında güçlenmek isteyen tüm kesimlerin görevi olarak karşımızda durmaktadır. Örneğin, Wallerstein gerek Batı’da gerek Doğu’da yaşanan olaylarla üç ideolojinin de çöküşünü irdelediği ve “Liberalizmden Sonra” adını verdiği kitabında, bugünkü kaotik ve dengesiz dünyaya karşı bir dönüşüm stratejisi olarak, “liberalizmin sloganlarının ciddi biçimde benimsenmesi, bu iddialara liberaller tarafından hiçbir zaman yapılmamış bir biçimde “fazlasıyla yüklenilmesi” gibi bir öneri getirmekte ve benimsemekte zorlanılsa da bir tür “küresel sosyal liberalizm” gereğinden söz etmektedir.²⁸ Liberalizm ve sosyalizmin bir araya gelmesi ve bir sentezde buluşması zaten yeni değildir ve Avrupa’ya özgü siyasal/toplumsal modelin en doğru anlatımı olarak nitelendirilebilir. Benim de, “Avrupa Toplum Modeli” adını taşıyan kitabımda irdelediğim gibi, Batı Avrupa ülkeleri yaşadıkları sancılı dönemlerden sonra, emek ve sermaye, demokrasi ve kapitalizm, piyasa ve refah devleti arasında göreceli de olsa güç dengesine dayalı ve bu dengeyi sürdürmeyi amaçlayan bir modeli liberal-sosyal sentezde bulmuşlar ve bu model aracılığıyla öteki Batı toplumlarından farklılaşan özgünlüklerini kurmuşlardır.²⁹ AB ‘de birçok yanı ve özelliği ile bu modelin bir uzantısı konumundadır. Kuşkusuz modelin bugün içinde bulunduğu durumla ilgili birçok eleştiri getirilebilir; yine de bu eleştirilerin, modelin tartışılmaya değer özelliklerini özü açısından ortadan kaldırmayacağını düşünüyorum.

Piyasa kavramı ve olgusu da, benzer biçimde toptan reddedilme yerine yeniden düşünmeyi gerektiren kavramlar biri olarak görünüyor. Günümüzde çok zaman küresel sorunlar veya sosyal politikalar konusunda sınıf söyleminden kaçınıldığı gibi, ekonomik sistemi anlamlandırmak açısından da kapitalizm sözcüğünden kaçınılmakta ve serbest-piyasa terimi tercih edilmektedir. Küreselleşme sürecinde yaşanan sorunların çoğu da piyasaların serbestleşmesine bağlanmaktadır. Oysa Braudel’in yaklaşımıyla, kapitalizmle piyasayı birbirinden ayırmakta büyük yarar olduğunu görmek ve daha da önemlisi kapitalizmin piyasa kavramını kendisini örten bir şal gibi kullandığının farkına varmak gerek. Gerçekten bugünkü dünya sisteminin çok zaman, piyasa ekonomisinin egemenliği ve küreselleşmesi biçiminde tanımlandığını biliyoruz. Oysa böyle bir tanımlama, kapitalist sistemin hem kendisini gözlerden irak tutmasını ve bugünkü sistemi piyasa gibi ideolojisiz, yansız bir sistem olarak sunmasını mümkün kılmakta, hem de, tıpkı liberal söylemi kullanması gibi, piyasa mekanizmasını kendisine kalkan edinerek meşrulaşmanın yolunu bulmaktadır. Oysa

²⁸ Immanuel Wallerstein, 1998; 206.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz; *Meryem Koray, Avrupa Toplum Modeli? Nereden Nereye*, TÜSES Yay, İstanbul, 2002.

Braudel'in işaret ettiği gibi, kapitalizm tekelci kârlarla oluşan bir sermaye birikimidir ve çok sayıda üreticinin yer aldığı gerçek bir piyasa ve piyasacı rekâbet büyük kârların birikmesi açısından yetersizdir; küçük üreticiler için böyle bir piyasa gerçek olsa da kapitalizm, geçmişte olduğu gibi bugün de tekelci kârlar üzerinden ve en çok da Doğu-Batı ikileminden, ya da merkez-çevre katmanlaşmasından yararlanarak büyümesini gerçekleştirmektedir; kısacası "kapitalizm dünya eşitsizliğinin bir eseridir".³⁰ Braudel'in piyasa ile kapitalizmi birbirinden ayırması ve kapitalist yapıyı "karşı-piyasa" olarak nitelendirmesi, sanırım bugünkü sisteme alternatif arayan düşünce akımları açısından üzerinde durulması gereken bir yaklaşımdır. Gerçekten bugün, mal ve hizmet üretiminin de dağıtımının da tekel değilse de oligopol bir piyasa içinde gerçekleştiğini biliyoruz. Çok uluslu şirketlerin nasıl küresel bir güce dönüştüğü de bir gerçek, az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerdeki eşitsizliğin katlanarak büyüdüğü de. Gerçek piyasanın ancak ulusal düzeyde ve küçük üreticiler için söz konusu olduğu bilinirken, yine de sistem, kendini daha da büyütmek ve geliştirmek açısından serbest piyasa ekonomisini marka olarak kullanmakta ve başarılı olmaktadır. Oysa serbest piyasa kavramı içinde tanımlanan bu dünya düzeninin, bir taraf için serbestlik öteki taraf için dayatma anlamına geldiğini görmemek mümkün mü? Dolayısıyla izlenecek yol, liberalizm gibi, piyasayı da reddetmeden gerçek özü ve iddiası doğrultusunda yeniden anlamlandırmak ve sahip çıkmak olabilir..

Üzerinde yeniden düşünülmesi gereken konulardan biri de *sınıf, emek veya çalışma* ile ilgili kavramsal çerçevedir. Emek, Marksist terminoloji açısından, üretim araçlarına sahip olmayan fakat değer yaratan tek sınıf olarak önemlidir. Sermaye de, emeğin yarattığı artı değere el konulması yoluyla oluşan bir birikmiş emektir. Burada sermaye karşısında bir sınıf olarak emek, hem toplumsal bir kimlik olarak tanımlanmakta, hem de değer yaratan bir kimlik olarak önemli ve öncü bir role sahip olmaktadır. Öte yandan, Marksist yaklaşım açısından, sınıf kavramının gerçek bir nitelik kazanması için kendinde sınıf olmanın yetmeyeceği, sınıfsal bilince sahip olunması anlamında "kendi-için sınıf" olunması gerektiği bilinmektedir. Oysa günümüzde sınıf bileşiminin değiştiği, sınıf bilicinin ciddi biçimde gerilediği, örgütlenmiş emek açısından bile sınıftan uzaklaşmanın yaşandığı bilindiği gibi, günümüzde bireylerin kendilerini toplumsal kimlikten önce bireysel kimlikleriyle ifade etmek ihtiyaçlarının da öne çıktığı görülmektedir. Bu durumda hem emek ve sınıf kavramını, hem de bu sınıfın toplumsal/küresel dönüştürücü gücünü sorgulamak kaçınılmaz olmaktadır. Birçok çalışmada sınıf kavramına yeni açılımlar getirildiğini biliyoruz; bunlara ilişkin eleştirilerin gündeme geldiğini de görüyoruz. Örneğin *İmparatorluk* kitabının yazarları, proletaryayı, kapitalist üretim ve yeniden üretim biçimleri tarafından doğrudan veya dolaylı olarak sömürülen herkesi kapsayan bir kategori olarak düşünmekte; oysa bu "çokluk" kavramı Petras tarafından eleştirilmekte ve bu yaklaşımın sınıf farklılıklarını ortadan kaldırdığı ileri sürülmektedir.³² Sınıfların ve ideolojilerin öldüğü konusundaki söylemi eleştiren yazısında F.Ercan da, benzer bir eleştiride bulunmakta, sınıflardan kaçmanın, aslında toplumdaki hegemonik yapının, eşitsiz güç ilişkilerinin gözden kaçıracağını söylemekte, uygulama ile teorik arasındaki ilişkiler iyi kurulduğunda, toplumun tarihsel-sınıfsal bir gerçeklik olarak analiz edilmesinin mümkün olacağını söylemektedir.³³ Bu tartışmalarda çok daha radikal bir tavrı benimseyen Gorz ise, işle özdeşleşme imkânının yok olmasıyla birlikte bir sınıfa ait

³⁰ Fernand Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, İz Yay. İstanbul, 1996; 75 vd.

³¹ M.Hardt ve A. Negri, 2000; 77.

³² J.Petras, 2003.

³³ F. Ercan, "Sınıftan Kaçış, Türkiye'de Kapitalizmin Analizinde sınıf Gerçekliğinden Kaçış Üzerine", *Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yay. İstanbul, 2003; 611 vd.

olma duygusunun da kaybolduğunu ileri sürerek, sınıf kavramından tümüyle vazgeçmekten yanadır.³⁴⁾

Aslında sorun, sınıfların ve sınıf kavramının ortadan kalkıp kalkmadığından çok, bu kavramın bugün çok daha geniş kesimleri ve çok daha derin ve eşitsiz ilişkileri anlatmasının önündeki tıkanıklıklarla ilgilidir. Yani küreselleşen kapitalizm gerçeği karşısında sınıfsal bölünmelerden, eşitsiz ve hegemonik ilişkilerden söz etmemek mümkün değildir; ancak bu tür eşitsizlik ve hegemonya, çok daha geniş kesimlerde ve çok daha çeşitli biçimlerde yaşanmaktadır. Bugün, yoksulluk, işsizlik, eğitimsizlik, güçsüzlük gibi, siyasal baskılar, insan hakları ihlâli, ırk, din, cinsiyet ayırımı gibi yaygın birçok sorunu ne sınıfsal kavram ne de sınıfsal çelişki içinde anlatmak kolaydır. Dolayısıyla yeni ve güçlü bir kavram ve anlatım ihtiyacı karşısındayız demek yanlış olmaz.

Tartışılması gereken kavramlar arasında *istihdam ve esneklik* kavramları da var. Bugün birçok sorun da yeterli istihdam yaratılamamasıyla ilgili. Bu konuda da oldukça radikal düşünmeye ihtiyaç olduğu ve istihdam yapısında radikal bir değişim gerçekleşmedikçe, ücretli çalışan her kesim için istihdam güvencesinin giderek azalacağını söylemek gerek. Bugün uluslararası rekâbet de, yeni teknolojiler de, esneklik uygulamaları da emek açısından daha çok kayıplarla birlikte anılmaktadır. Kuşkusuz emek açısından da bazıları kaybederken, bazıları kazanmaktadır. Batı'daki işçi, ya da büyük işletmedeki emekçi için işin kaybı (işletme dışına çıkarma gibi bir esneklik uygulaması ile), gelişmekte olan ülkelerin fason üretiminde veya taşeron yanında çalışanlar için istihdam artışı gibi bir kazanca dönüşebilmektedir. Artan rekâbet de, bazı ülkelerin ve bazı işletmelerin dünya üretiminde ve tüketimindeki paylarının değişmesi anlamını taşıdığı gibi, kullanılan emeğin yer ve işletme değiştirmesi anlamına da gelmektedir. Sermayenin önemli bir gücü de, hem bunun tüketiciler yararına olduğunu söylemesinden, hem de kaybedenler karşısında kazanan emeği yanına almasından kaynaklanıyor.

Dolayısıyla bugün, hem işsizliği önlemek, hem çalışma koşulları üzerindeki tehdidi azaltmak açısından yeni istihdam olanakları en kritik nokta. Bu noktada bugünkü sistemin çözüm olarak ne sunduğunu da biliyoruz; ucuz istihdam yaratın, kuralsızlaşmaya göz yumun, enformel sektörü büyütün, esnek çalışmayı yasalastırın, vb. gibi. Peki, bu önerilerin, yarattıkları olumsuz sonuçlar bir yana, gerçekten çözüm olduklarını söyleyebilir miyiz? Evet, sermayenin kâr oranlarını arttırmak için çözüm oldukları çok açık; fakat yeterli istihdam yaratmak için uzun süreli bir çözüm olmadıkları da ortada. Bu koşullar, bir süre için sermayenin başka bir ülke yerine sizin ülkenize gelmesi veya içteki sermayenin ülke içinde kalmasına yarayabilir; ancak hem her zaman daha ucuz işgücü sunan ülkeler vardır ve bunlar arasındaki rekâbet koşulların hep daha aşağı çekilmesi veya sermaye kaçışıyla sonlanır; hem de teknoloji sürekli olarak daha az istihdamla üretim yapılması yönünde gelişir. O halde çözüm nerede? Bu konuda, en geçerli çözümün emek arzının azaltılması olduğu ortada. Dünya nüfusu, büyüme hızı ve sermayenin hareket serbestisi düşünüldüğünde ise, bunun pek mümkün olmadığı söylenecektir. Oysa iş arayan insan sayısının azaltılmasıyla bunun mümkün olacağı çok açık. İş arayan insan sayısının azaltılması ise, bir yandan bugünün verimlilik koşullarında çok mümkün görünen çalışma süresinin azaltılması, öte yandan istihdamda esneklik uygulamalarına belirli bir güvence sağlanmasıyla mümkün. Dolayısıyla esneklik, emek açısından bir tehdit olmaktan çok, iş arzının azaltılması açısından kullanılabilecek ve kullanılması gereken bir olanak olabilir.

³⁴ A. Gorz, 1986; 72.

Bugün gelişmiş Batı toplumlarında da, gelişmekte olan ülkelerin rekabeti ve azalan istihdam olanakları karşısında, refah devletinden (welfare) vazgeçilip, kitleleri geçici, düşük ücretli işlerde çalışmaya zorlayan çalışma ağırlıklı (workfare) devletine geçilmesini öneren görüşler ortaya atıldığını ve ABD başta olmak üzere bu yolda epeyce ileri adımlar atıldığını da biliyoruz. Öte yandan bu görüşlerin tam aksine, çalışma süresinin azaltılması ve esnek çalışma biçimlerinin çalışanlar yararına kullanılmasını destekleyen düşünceler de gündeme gelmektedir. Gerçekten bugün için, yani durmadan gelişen teknolojiler ve emek verimliliğinin bunca artışı karşısında, hem çalışma sürelerinde ciddi bir indirime gidilmesi tek yol olarak görünmekte, hem de esneklik uygulamalarını aslında birey olarak emeğe hizmet edecek uygulamalar olarak düşünmek gerekmektedir. Esnek çalışma biçimleri, emek için hem bireysel ihtiyaçların karşılanması, hem de kendini geliştirme olanağının bulunması açısından son derece önemli ve yararlı olacak gelişmelerdir. Ancak bunun için belirli bir gelir güvencesi sağlanması gerektiği de açıktır. Bu nedenle, günümüzde birçok yazar, çalışma merkezli toplumdaki vazgeçilmesini istemekte ve istihdamla gelirin birbirinden ayrılmasını önermektedir.³⁵ Kısacası, standart zamanlı çalışma düşüncesinden vazgeçilerek esnek zamanlı çalışmanın esas alınması, çalışma süresinin de, belirli bir gelir güvencesi ile birlikte, çalışanların gönüllü seçimlerine bağlanmasını istemekte, refah devletinden de bu yolda bir anlayış değişikliği beklemektedirler.

Bu tür gelir güvencesinin, negatif vergi önerileri gibi, yoksulluğu veya işsizliği telâfi eden bir araç olarak düşünülmemesi de önemlidir. Biliyoruz ki, iş ve gelir yoksunluğu durumunda, geçmişte uygulandığı gibi, bugün de “yoksullara yardım” adı altında belirli bir gelir sağlanması yolunda bazı görüşler ortaya atılmaktadır. Bu anlayış, hem bir hakka ve güvenceye değil de yardım fikrine bağlanması açısından kabul edilemez bir düşüncedir, hem bu kişilerin daha da toplum dışına itilmesi gibi bir tehlike içermektedir, hem de işsizlik, yoksulluk gibi sorunların çözümü için bir çare olmak değil, bu kitleleri hem mağdur hem de borçlu yapmak için düşünülen bir yoldur. Oysa yeni bir “çalışma ve serbest zamanın bileşimi” düşünüldüğünde, hem herkes için asgari bir gelir güvencesi sağlanacak, hem de bireysel seçimlerle belirlenecek çalışma-serbest zaman bileşimine göre gelir artabilecektir. Böylece, yalnız iş ve gelir güvence altına alınmayacak, aynı zamanda bireyin kendi seçimleri doğrultusunda dolduracağı bir serbest zaman da yaratılmış olacaktır. Bu noktada Gorz’un yaklaşımının daha temel bir değişiklik anlamı taşıdığını da söylemek gerekir. Gorz, kapitalist sistem içinde çalışmanın “metalaştığını”, bir yandan istihdamın giderek az bulunan bir “mal” haline geldiğini, öte yandan da artık çoğu insan için çalışmanın, ay sonunda gelen para dışında önemini yitirdiğini ileri sürerek bugünün çalışma merkezi toplumunu eleştirdiği gibi, kişisel doyum sağlama anlamında gerçek çalışmayı kurtarmak istiyorsak ücretli toplumundan çıkmamız gerektiğini de söylemektedir.³⁶ Ücretli toplumundan çıkış için de, herkese yeterli bir gelir güvencesiyle çalışmanın yeniden dağılımını sağlamaktan yanadır; ancak bunun için de, hem zamanın bireysel ve kolektif yönetimini bir araya getirecek çok etkinliktir bir toplum kurulmasını, ücretlilik ilişkisi dışında yeni toplumsal bağların yaratılmasını önemsemektedir, hem de yeterli gelir düşüncesinin, özerk etkinliğe olanak tanıyan, bireylerin ve grupların kendi ihtiyaç ve arzularını gerçekleştirebilecekleri bir düzeyde olmasını istemektedir. Gorz, daha sonraki çalışmasında, daha da ileri giderek, artık yalnız serbest zaman tanıyacak bir esnek çalışma biçimi ve gelir güvencesini değil, “çalışmadan yaşamaya” olanak tanıyan bir gelir güvencesini önemli bulduğunu da söylemektedir.³⁷

4-Dünyanın Dönüştürülmesi Solun Dönüşümüne Bağlı Denilebilir mi?

³⁵ A.Gorz, 2001, Esping-Andersen, 1996; Karl Hinrichs; Claus Offe; Helmut Wiesenthal; 1993

³⁶ A.Gorz, 2001; 80 vd.

³⁷ A.g.e.;116-117

Kuşkusuz bugün entelektüel düzeyde tartışılan bu fikirlerin üzerinde ne anlaşma sağlanmış urumdadır, ne de bunların kolayca yaşama geçmesi beklenebilir. Ancak bu fikirler düşünce dünyamıza girmişlerdir; sahip çıkılmasını beklemektedirler, kendilerine sahip çıkacak kitleler olunca da hayata geçmeleri sanıldığı gibi zor olmayacaktır. Bu nedenle de, en başta emek olmak üzere, bu sistemden mağdur olanların hem bu düşünceleri, bu tartışmaları ciddiye almaları ve de beslemeleri gerekmekte, hem de bu düşünceleri yükseltmek ve güçlendirmek üzere ulusal ve uluslararası dayanışmasının yollarını aramaları önemli olmaktadır. Bugün artan rekabet içinde gelişmiş Batı toplumlarında bile çalışma sürelerinin kısıtlanmasından çok, emeklilik yaşının uzatılması gibi çalışma yaşamını uzatan önlemler gündeme gelmekte ve bu tür düşünce ve öneriler oldukça hayali bulunmaktadır. Bizim gibi ülkelerde ise, bunların tartışma gündemine bile geldiğini söylemek mümkün değildir. Ancak unutulmamalıdır ki, günümüz koşullarında işsizlik ekonomik büyüme ile önlenemeyecek bir nitelik göstermektedir ve geçmişte sekiz saatlik iş gününün kabul edilmesi de enaz bugünkü kadar muhalefetle karşılaşmış ve önlenmesi için her tür yola başvurulmuştur. Bu nedenle emekçi kesimlerin, kendileri için zor fakat tek gerçekçi çıkış yolu olarak görünen bu tür düşünce ve yaklaşımları tartışma konusu yapmalarının önemi yadsınamaz.

Öte yandan kaygılar da, sürüp giden tartışmalar da karamsar değil iyimser olmamızı gerektiriyor. Örneğin bu karmaşık dünyada, birçok sorun her gün daha da görünür olmaktadır. Bugün kitleler, televizyon programları ve popüler kültür ürünleriyle uyutulmaya çalışılsa da, toplumda ve dünyadaki olaylar ve sorunlar konusunda eskiden olmadığı ölçüde bilgi sahibi. Belki bu bilgileri etkili bir biçimde kullanma olanağı henüz yok; ancak bir tarafta zenginliğin ve olanakların durmadan arttığını öte yandan yaşanan yoksulluklar ve çaresizliklerin azalmayıp yaygınlaştığını gördükçe, bunun bugünkü sistem için ciddi bir meşruiyet sorunu yaratacağı da görmezlikten gelinemez. Dünya Sosyal Forumları bunun başlayan bir örneği. Bugün uluslararası kuruluşlarca gündeme getirilen yoksullukla veya işsizlikle mücadele programlarının ardındaki temel neden de, gerek krizler gerek çaresizlikler karşısında artan bu meşruiyet sorununa bazı yanıtlar getirebilme arayışı. Öte yandan ilerleyen teknolojinin, bu dünyanın haberleşmesi kadar birbirleriyle dayanışmasını da mümkün kılacak olanaklar sağladığı yadsınamaz. Bugünkü küreselleşmeye karşıt hareketlerin de küreselleştiğinin söylendiğini biliyoruz. Öte yandan bugün kitlesel bir protesto hareketi olarak ortaya çıkan veya tartışma forumları olarak kullanılan hareketlerin, zaman içinde, çok daha etkin muhalefet biçimlerini bulup örgütleyeceğini beklemek de yanlış olmaz. Örneğin küresel etkileşim içinde ve teknolojik olanakların yardımıyla, oldukça kapsamlı biçimde bir küresel uyarı grevinin örgütlenebildiğini düşünün; nasıl bir etkisi olurdu dersiniz? Dolayısıyla, bugün bir değişim ihtiyacı kadar değişim olanaklarının bulunduğunu söylemek yanlış olmaz; egemen sistem karşısında yer alan bir karşıt-güç yavaş da olsa oluşmakta ve kendini daha etkin biçimde duyurmanın yollarını aramaktadır.

Bu konuda sorun, değişim ihtiyacının ne olduğu konusundan çok, bu değişimin kim tarafından ve hangi bayraklarla sahiplenileceği, hangi yollar ve örgütlenmelerin, hangi strateji ve yöntemlerin bulunacağı meselesidir. Örneğin ekonomik sistemin ciddi biçimde değişmesi veya kapitalizmin ulusal ve küresel düzeylerde “sosyalleşerek” dönüşümünün sağlanması için, soldan gelecek düşünsel ve örgütsel bir muhalefetin gerektiği yadsınamaz. Bu nedenle, bu değişimde öncü rolü oynayacak birileri var mıdır sorusu karşısında, hem geniş anlamıyla emeğin, hem de yeni anlamlandırma ve söylemleriyle solun bu dönüşümde çok önemli rolleri olacağını yadsımak kolay değil. Buraya kadar görüşlerinden söz ettiğim birçok düşünürün de sol kökenli aydınlar olduğunu ve bu düşünce dünyasından kaynaklanan kaygılarla yeni

arayışlara yöneldiklerini göz önünde bulundurursak, değişimin entelektüel alt yapısının soldan, sosyalist dünya görüşünden geleceğini düşünmemiz çok mümkün.

Emeğin siyasal ve ekonomik örgütlerinin de, hem bu arayışlar da önemli rolleri vardır ve olmalıdır, hem de kitlesel eylemlerin asıl sahibi olabilirler. Bugün tüm dünyada en örgütlü kesimler emekçilerdir, sendikaların da, tüm sorunlarına karşın, toplumsal-siyasal güçleri hâlâ devam etmektedir. Ayrıca, sendikalar için, varlıklarını koruyabilmek ve daha güçlenebilmenin yolu da, dünyanın dönüşümünde önemli bir rol oynayabilmekten geçecek gibi görünmektedir. Bu nedenle bu iki amacı bir arada görmeleri, politika ve stratejilerini buna göre düzenlemeleri önemli görünmektedir. Öte yandan gerek dünya sistemini, gerek kendilerini ve genel olarak solun argümanlarını sorgulama ve yeniden tanımlama arayışlarına en başta sendikaların sahip çıkması beklenebilir. Zaten eğer, geniş ve kapsamlı yeni bir emek tanımlaması yapılırsa, emek ve sınıf, emek-insan gibi geniş bir yelpazeyi kapsayacak biçimde dönüştürülebilirse, hem sendikalar tüm bu kesimlerin temsilcisi olabilme (kukusuz buna göre dönüşerek) olanağı bulacak, hem de küresel dönüşümü gerçekleştirmek açısından çok daha güçlü bir muhalefet cephesi yaratılabilecektir. Bunun için de, sendikalar da dahil olmak solda yer alan siyasal ve ekonomik örgütlerin, yukarıda bazılarına değindiğimiz sorgulama ve yeniden tanımlama arayışlarını ciddiye almaları, kendileri ve toplum için gündem maddesi yapmaları, buradan yola çıkarak uzun soluklu, ciddi ve radikal bir dönüşüm arayışına yönelmeleri doğru yol almaları önemli olmaktadır. Öte yandan, aslında, ne bu ne de şu ülke, ne bu sınıf ne de öteki demeden, yeryüzünde sermaye ile emek, sermaye ile insan, sermaye ve demokrasi, sermaye ve çevre, sermaye ile yeryüzünün tüm kaynakları arasında bir mücadele yaşandığını görmek ve sermaye karşısında gerileyen tüm bu değerleri önemseyen her kesim ve herkes için bir mücadele gereği olduğunu söylemek de daha doğru görünmektedir.